

Militair Rechtelijk Tijdschrift

Gedrukt en uitgegeven onder auspiciën van het ministerie van Defensie

Jaargang 101

mei 2008

Aflevering

5

INHOUD

Bijdragen

Een geval van feitelijke insubordinatie, door prof. mr. G.L. Coolen.....	129
De Lords, het EVRM en het Handvest: de zaak Al-Jedda, door Marten Zwanenburg.....	133
Rechtspositionele drugsbestrijding binnen Defensie: luctor et emergo(?), door kapitein mr. A.F. Vink.	145

Bestuursrechtspraak

CRvB.	Gezondheidsklachten gevolg van uitzending?	
07.11.2007	Staatssecretaris wijst verzoek om schadevergoeding af. Geen causaal verband tussen uitzending naar Cambodja en later opgetreden gezondheidsklachten. ...	155

Een geval van feitelijke insubordinatie

door

PROF. MR. G.L. COOLEN

Hoe een Rus, als vrijwilliger in Nederlandse krijgsdienst, op 13 december 1815 tijdens een mars van Beverwijk naar Hoorn zijn meerdere, een sergeant-majoor, een slag geeft met de kolf van zijn geweer, ten gevolge waarvan deze onderofficier een stuk van zijn kaakbeen met een kies eraan verliest en waarvoor de dader slechts niet met de dood wordt gestraft omdat door de krijgsraad verzachtende omstandigheden worden aangenomen.

De militair-rechterlijke organisatie in het begin van de negentiende eeuw

In 1815 was het grondgebied van Nederland - met het oog op de organisatie van het krijgsvolk te lande, dus van het leger - verdeeld in tien provinciale commandementen.¹⁾ In elk van deze commandementen was één garnizoensplaats aangewezen als hoofdplaats. In deze hoofdplaats resideerde de provinciale commandant, die niet alleen het bevel voerde over de in het commandement gelegeerde troepen, maar ook verantwoordelijk was voor de handhaving van de orde en tucht. Hij werd in de toen geldende *Regtspleging* voor de *Landmagt* aangeduid als *commanderend generaal*. Ook was in elk provinciaal commandement een krijgsraad gevestigd, waarvan de president en de zes leden werden benoemd door de *commanderend generaal*. Zij werden gekozen uit de officieren van het in de hoofdplaats gelegeerde garnizoen. De functie van openbaar aanklager bij de krijgsraden werd vervuld door de *auditeur-militair*, een door de Koning benoemde rechtsgeleerde burgerfunctionaris. Hij vervulde tot 1912 tevens de functie van secretaris van de krijgsraad. Omdat de *Regtspleging* was gebaseerd op het inquisitoire strafproces, was geen taak weggelegd voor een raadsman.

Of een militair wel of niet naar de krijgsraad zou worden verwezen, besliste de *commanderend generaal*. Hij bepaalde ook of wel of niet een vooronderzoek zou worden gehouden. De *Regtspleging* sprak in dit verband van het houden van *informatiën*. Met het oog hierop voorzag de *Regtspleging* in de mogelijkheid van het benoemen van twee *officieren-commissaris*.

De krijgsraden hadden destijds een tijdelijk karakter: president en leden werden bij elkaar geroepen voor de behandeling van een bepaalde zaak. In geval van veroordeling stond voor de veroordeelde militair in beginsel hoger beroep open bij het Hoog Militair Gerechtshof, destijds gevestigd te Utrecht. De *auditeur-militair* beschikte niet over het recht van hoger beroep. Wel diende elk vonnis ter goedkeuring - de wet sprak van *approbatie* - aan het Hof te worden toegezonden.²⁾

Het Hoog Militair Gerechtshof telde negen leden: drie burgerrechters, onder wie de president, drie officieren van de zeemacht en drie officieren van de landmacht. Zij

¹⁾ Deze indeling liep niet geheel gelijk met de staatkundige indeling. Zo vormden Drente en Groningen één provinciaal commandement.

²⁾ In 1925 werd de *approbatie* afgeschaft. Tevens werd aan de openbare aanklager het recht van hoger beroep toegekend.

werden allen door de Koning voor het leven benoemd.³⁾ De functie van openbaar aanklager bij het Hof werd vervuld door de *Advocaat-fiscaal*. Ook deze rechtsgeleerde burgerfunctionaris werd door de Koning benoemd.⁴⁾

Tegen uitspraken (*sententiën*) van het Hoog Militair Gerechtshof stond geen beroep in cassatie open bij de Hoge Raad. Het Hof was dus de hoogste militaire rechter.⁵⁾

Het incident

Het is 13 december 1815. Een detachement van het 10de Bataljon West-Indische Jagers is op mars van Beverwijk naar Hoorn. Onder hen Wassilie Wannom, een Rus, oud 32 jaar en op 30 oktober 1814 als vrijwilliger in 's lands krijgsdienst getreden.⁶⁾ Het lopen valt hem moeilijk. In de buurt van Alkmaar gekomen, geeft hij het op. Hij weigert nog één stap te zetten. Als hem door een sergeant om opheldering wordt gevraagd, antwoordt hij, wijzend naar zijn been: 'Krank aan voet'. De sergeant-majoor wordt erbij gehaald, die Wannom opdracht geeft verder te lopen. Wannom blijft echter staan, waar hij staat en begint uitdagend te fluiten. De sergeant-majoor raakt geïrriteerd en geeft Wannom enkele slagen met een dunne stok die hij onderweg van een struik heeft afgesneden. Wannom reageert met de vraag 'Waarom slaan?', maar loopt niettemin door. Na een pas of tien draait hij zich echter plotseling om, pakt zijn geweer - dat hij over de schouder draagt met de kolf naar achteren - bij de tromp beet en geeft de sergeant-majoor zo'n harde klap tegen het hoofd dat deze valt op de grond. Als hij weer opstaat, merkt hij dat hij een gat in zijn wang heeft en dat een stuk van zijn kaakbeen met een kies eraan is weggeslagen. Wannom wordt vastgegrepen en naar Alkmaar afgevoerd. Daar wordt hij geïnterneerd in het Provoosthuis.⁷⁾

De commandant van Wassilie Wannom meldt het incident aan de *commanderend generaal* van Noord-Holland, die het besluit neemt Wannom naar de krijgsraad te verwijzen. Tevens bepaalt hij dat in de zaak *informatiën* zullen worden gehouden. Wannom wordt het misdrijf *feitelijke insubordinatie* ten laste gelegd, het opzettelijk gebruiken van geweld tegen een meerdere in de uitoefening van diens functie. Bevoegd de zaak te behandelen is de Krijgsraad van Noord-Holland te Alkmaar.

Het vooronderzoek

Op 20 december 1815 wordt Wassilie Wannom, nog steeds gedetineerd in het Provoosthuis te Alkmaar, in het kader van de *informatiën* door twee officieren-commissaris gehoord. Hij bekent de feiten waarvan hij wordt beschuldigd. Als hem tijdens een tweede verhoor op 3 januari 1816 wordt gevraagd wat er nu precies op 13 december tussen hem en de sergeant-majoor is voorgevallen, antwoordt hij dat hij die dag zo dronken was dat hij dat niet meer weet. Tijdens beide verhoren treedt een tolk op die

³⁾ Aanvankelijk werden uitsluitend de drie rechtsgeleerde leden voor het leven benoemd. In 1815 werd echter in de Grondwet een bepaling (artikel 188 lid 2) opgenomen, die luidde: "(Het Hoog Militair Gerechtshof) zal uit een gelijk getal Rechtsgeleerden, Zee-officieren en Land-officieren bestaan, die voor hun leven door den Koning worden benoemd." In 1848 verdween de bepaling weer uit de Grondwet.

⁴⁾ Bij het HMG was slechts één Advocaat-Fiscaal werkzaam, voor de gehele krijgsmacht. Dit is zo tot het einde gebleven.

⁵⁾ Dit veranderde in 1979, toen de Rijkswet tot invoering van de rechtsmiddelen van cassatie, cassatie in het belang der wet en herziening in het militaire strafproces (Stb. 1979, 69) in werking trad.

⁶⁾ Een kopie van het dossier Wannom is in juni 2002 ontvangen van het Rijksarchief Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem.

⁷⁾ Een provoosthuis is een soort huis van bewaring, beheerd door een onderofficier, aangeduid als provoost of als provoost-geweldige.

- zoals de stukken vermelden - niet alleen de Russische taal spreekt, maar ook ‘bekwaam is om in die taal te schrijven’.

Op 3 januari 1816 worden ook twee getuigen gehoord: de sergeant die - toen Wannom weigerde verder te lopen - hem als eerste om opheldering vroeg, en het slachtoffer, de sergeant-majoor. Beider verklaringen stemmen in grote lijnen met elkaar overeen, op één punt na. De sergeant beantwoordt de vraag of Wannom tijdens de mars *beschonken* was, zoals hij zelf stelt, zonder meer bevestigend. De sergeant-majoor echter verklaart dat hij van enige dronkenschap bij Wannom ‘niets heeft kunnen merken’. Maar, zo voegt hij aan deze verklaring toe, bij Wannom merk je niet gauw iets. Hij had eens in Frankrijk meegemaakt dat Wannom binnen de tijd van drie uur vier flessen brandewijn had leeggedronken. Ook toen viel van dronkenschap niets bij hem te merken.

Als hierna de gevolgen van de hem toegebrachte slag ter sprake worden gebracht, bevestigt de sergeant-majoor de eerder door hem gegeven lezing. Tevens toont hij - het staat zo in het verslag - ‘een stuk kakebeen waaraan eene kies gehecht is’.

Ondanks alles voelt de sergeant-majoor geen wrok jegens Wassilie Wannom. Hij verklaart tegenover beide officieren-commissaris dat hij eigenlijk niets ten nadele van Wannom kan zeggen ‘daar dezelve integendeel zich altijd zeer wel, en zoo als een goed militair betaamt, heeft gedragen, en ook gedurende zijne diensttijd geen straf heeft ondergaan’.

De terechtzitting

Op 26 en 27 januari 1816 komt de krijgsraad bijeen voor de behandeling van de zaak. Alles verloopt volgens de regels. Omdat de tolk die tijdens de *informatiën* optrad, niet beschikbaar is, wordt op voordracht van de auditeur-militair een ander als tolk aangewezen, die echter - zoals de notulen vermelden - de Russische taal weliswaar machtig is, maar ‘dezelve niet kan schrijven’.

Op de eerste zittingsdag worden, vertaald in het Russisch, de verklaringen voorgelezen die Wassilie Wannom tijdens het vooronderzoek heeft afgelegd. Als hij zegt te blijven bij hetgeen hij eerder heeft verklaart, besluit de krijgsraad ‘na deliberatie met eenparigheid van stemmen’ dat de zaak voor voldongen zal worden gehouden en dat de auditeur-militair in de gelegenheid zal worden gesteld tot het indienen van zijn *Conclusie van Eisch*.

De tweede zittingsdag begint met het requisitoir van de auditeur-militair. Door hem wordt de *Conclusie van Eisch* voorgelezen. Hierna wordt door de leden van de krijgsraad, te beginnen met het jongste lid, over de inhoud van de eis gestemd. Met eenparigheid van stemmen wordt besloten de eis te volgen.

Het vonnis

Het ‘in naam van den Koning’ gewezen vonnis opent met een weergave van al hetgeen Wassilie Wannom aan de officieren-commissaris heeft bekend ‘en ook anderszins aan dezen Krijgsraad gebleken is’. Ook vermeldt het vonnis dat Wannom ‘niets tot zijne verschoning heeft in te brengen dan dat hij *beschonken* was geweest en door eenige slagen met een stok, welke de sergeant-majoor hem toen had toegebracht, baloorig was geworden’.

Het vonnis eindigt met de vaststelling dat Wannom zich schuldig heeft gemaakt aan het misdrijf, omschreven in artikel 100 van het *Crimineel Wetboek voor het Krijgsvolk te Lande*. Dit artikel bepaalt dat elke onderofficier of soldaat die zich tegen zijn meer-

dere in rang met de daad verzet of een daad van geweld tegen hem pleegt, met de dood zal worden gestraft, 'ten ware mitigerende omstandigheden aanwezig en bewezen waren, in welk geval de regter den schuldige eene mindere straf zal mogen opleggen'. Omdat de krijgsraad verzachtende omstandigheden aanwezig acht, wordt Wannom, in plaats van tot de doodstraf, veroordeeld tot 'de straf van den kruiwagen voor den tijd van zes jaren'. Tevens wordt hij vervallen verklaard 'van den militairen stand door hem in dienst van dit Rijk bekleed'.

De straf van de kruiwagen houdt gevangenhouding in en dwangarbeid, waarbij de gestrafte gedurende de arbeid wordt geketend, aan een kruiwagen of op andere wijze, naar gelang van de werkzaamheden.

Het vonnis wordt uitgesproken op 27 januari 1816 en de volgende dag ter approbatie voorgelegd aan het Hoog Militair Gerechtshof. Op maandag, 29 januari 1816 wordt de gevraagde approbatie verleend. Er zijn dan sedert het strafbare feit is begaan zes weken verstreken.

De Lords, het EVRM en het Handvest: de zaak Al-Jedda

door

MARTEN ZWANENBURG¹⁾

Inleiding

Op 12 december 2007 deed het Britse House of Lords uitspraak in de zaak Al-Jedda tegen de minister van Defensie van het Verenigd Koninkrijk (VK).²⁾ Deze uitspraak werd met spanning afgewacht door juristen in het VK, maar ook in het buitenland, omdat de Lords zich moesten buigen over belangrijke volkenrechtelijke vragen. Zoals één van de Lords het zelf zei: “the House, a domestic court, finds itself deep inside the realm of international law.”³⁾ De uitspraak is met name interessant om wat de Lords zeggen over de verhouding tussen het Handvest van de Verenigde Naties (VN) en daaruit voortvloeiende verplichtingen enerzijds, en fundamentele mensenrechten anderzijds. Dit artikel bespreekt dit punt samen met een aantal andere volkenrechtelijke elementen uit de uitspraak. Daartoe wordt eerst de achtergrond van de heer Al-Jedda, de stabilisatiemacht MNF-I die hem detineerde, en de rechtszaak die uit die detentie voortvloeide, beschreven. Daarna wordt een samenvatting gegeven van de uitspraak van het House of Lords. Een aantal punten die in deze uitspraak aan de orde komen worden vervolgens geanalyseerd. Het artikel sluit af met een conclusie.

Achtergrond van de heer Al-Jedda

Hilal Abdul-Razzaq Ali Al-Jedda werd op 1 mei 1957 in Irak geboren. Hij verbleef enige tijd in de Verenigde Arabische Emiraten en in Pakistan. In 1992 vertrok hij met zijn vrouw naar het VK, waar hij asiel vroeg. Hij kreeg een verblijfsvergunning, en ontving enige tijd later de Britse nationaliteit.⁴⁾ Hij scheidde van zijn vrouw, en hertrouwde vervolgens twee maal. Volgens eigen zeggen besloot hij in september 2004 naar Irak te reizen om te proberen Britse visa voor zijn vrouwen te krijgen en de vier kinderen uit zijn eerste huwelijk aan zijn Iraakse familieleden voor te stellen. Via de Verenigde Arabische Emiraten kwam hij in Basra aan, in het zuiden van Irak. Daar werd hij op 10 oktober 2004 vastgenomen door troepen van de multinationale stabilisatiemacht (Multinational Force in Iraq, MNF-I). Volgens Al-Jedda gebeurde dit door Amerikaanse troepen, die hem vervolgens overdroegen aan Britten. Volgens het VK werd hij direct door Britse militairen vastgenomen.⁵⁾ Hoe dit ook zij, sindsdien werd hij gedetineerd in de Britse detentiefaciliteit in Shaibah. De reden voor zijn detentie was volgens het VK dat hij ervan werd verdacht lid te zijn van een ter-

¹⁾ Senior jurist, Directie Juridische Zaken, Ministerie van Defensie. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven. De meningen in dit artikel geven niet noodzakelijkerwijze de meningen weer van het ministerie van Defensie. De auteur dankt drs. J.F.R. Boddens Hosang en mr P.A.L. Ducheine voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

²⁾ R. (on the application of Al-Jedda) v. Secretary of State for Defence, [2007] UKHL 58 (hierna: Al-Jedda).

³⁾ Al-Jedda, para. 55 (Lord Rodger).

⁴⁾ Hij behield de Iraakse nationaliteit.

⁵⁾ Er bestaat enige verwarring over de juiste benaming voor vrijheidsberoving door de MNF-I in Irak. In dit artikel worden de uitdrukkingen “gevangennemen” en “detineren” gebruikt om de initiële handeling waarmee iemand van zijn vrijheid wordt beroofd respectievelijk daarop volgende (min of meer langdurige) vrijheidsberoving aan te duiden.

roristische groep die betrokken was bij het smokkelen van wapens en bij aanvallen met explosieven in Irak. Hij zou onder meer verantwoordelijk zijn voor het samenspannen met een expert in explosieven om MNF-I troepen rond Fallujah en Bagdad aan te vallen. Zijn detentie zou daarom nodig zijn geweest op grond van dringende redenen van veiligheid in Irak.

Achtergrond MNF-I

Voor een goed begrip van de uitspraak van het House of Lords is enige kennis vereist van het juridisch kader waarbinnen MNF-I opereert. Op 20 maart 2003 vielen de VS, het VK en hun bondgenoten Irak binnen en brachten het regime van Saddam Hussein ten val. Op 1 mei 2003 verklaarde president Bush dat ‘major combat operations’ voorbij waren. De VS en het VK richtten de ‘Coalition Provisional Authority’ (CPA) op om Irak te besturen. Ook begonnen zij vrij snel met pogingen andere landen ertoe te bewegen troepen bij te dragen aan de stabilisatiemacht in Irak. Op 22 mei 2003 nam de VN Veiligheidsraad resolutie 1483 aan. In deze resolutie, aangenomen op basis van hoofdstuk VII van het VN-Handvest, riep de Veiligheidsraad de CPA op om het welzijn van het Iraakse volk te bevorderen door het effectief besturen van het land. De preambule van de resolutie verwees naar de VS en het VK als bezettende mogendheden onder het humanitair oorlogsrecht (HOR). Ook nam de Raad er kennis van dat andere landen, die geen bezettende mogendheid waren, nu of in de toekomst onder de CPA zouden werken. Op 16 oktober 2003 nam de Veiligheidsraad resolutie 1511 aan. Deze resolutie, op basis van hoofdstuk VII van het VN-Handvest, autoriseerde de MNF-I alle noodzakelijke maatregelen te nemen om bij te dragen aan de handhaving van veiligheid en stabiliteit in Irak. Landen werden opgeroepen om troepen bij te dragen aan de MNF-I. Op 8 juni 2004 werd deze resolutie gevolgd door resolutie 1546. Deze verwelkomde de voorziene overdracht van de macht aan een Iraakse regering op 30 juni 2004 en daarmee het einde van de bezetting. De resolutie hernieuwde de autorisatie voor de MNF-I, in aanmerking nemend brieven van de premier van Irak en de minister van Buitenlandse Zaken die als bijlage bij de resolutie waren gevoegd. Deze brieven bevatten onder meer een omschrijving van taken van de MNF-I, waaronder de taak om personen te interneren waar nodig ‘om dringende redenen van veiligheid.’ Eind juni 2004 werd de bezetting van Irak inderdaad beëindigd, toen de CPA de macht overdroeg aan een Iraakse regering. De autorisatie in resolutie 1546 is driemaal verlengd met resoluties 1637, 1723 en 1790.

Achtergrond van de zaak

Al-Jedda spande na zijn gevangenneming een civiele rechtszaak aan in het VK tegen de Britse minister van Defensie (de Staat). Voor de rechter in eerste instantie (het ‘High Court’) verzocht hij zijn vrijlating en terugkeer naar het VK op de grond dat zijn detentie in strijd was met artikel 5, leden 1 en 4, van bijlage 1 (‘Schedule 1’) bij de Human Rights Act (HRA) en dat het VK onrechtmatig handelde door hem niet toe te staan terug te keren naar het VK. De HRA is de wet waarmee het VK het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en Fundamentele Vrijheden (EVRM) heeft geïmplementeerd.⁶⁾ Omdat het VK een dualistisch rechtssysteem heeft, kan niet direct een beroep worden gedaan op het verdrag voor de Britse rechter. Om de rechten van het EVRM in het Britse rechtssysteem op te nemen, werd de HRA aangenomen.

⁶⁾ Zie over de Human Rights Act onder meer P. Noorlander, De Human Rights Act 1998: Parlement, de Rechterlijke Macht en Straatsburg, 25 NJCM-Bulletin 838 (2000).

De lagere rechter ging met name in op het eerste argument van Al-Jedda. De Staat stelde hier tegenover dat de detentie was gebaseerd op resolutie 1546 van de VN Veiligheidsraad. Deze resolutie zou de rechten waarop een beroep werd gedaan beperken.⁷⁾ Het High Court deed uitspraak op 12 augustus 2005,⁸⁾ en wees de eisen van Al-Jedda af. Kern van de uitspraak was dat de reikwijdte van de rechten in de HRA overeenkomt met de rechten in het EVRM. Als een bepaald recht in het EVRM wordt beperkt, geldt dat ook voor het corresponderende recht onder de HRA. Dit was hier het geval. Resolutie 1546 autoriseerde de MNF-I om personen te interneren waar nodig ‘om dringende reden van veiligheid.’ Op grond van Artikel 103 van het VN-Handvest beperkte deze autorisatie andere internationale verplichtingen van het VK, waaronder Artikel 5 EVRM. Artikel 103 luidt:

In geval van strijdigheid tussen de verplichtingen van de Leden van de Verenigde Naties krachtens dit Handvest en hun verplichtingen krachtens andere internationale overeenkomsten, hebben hun verplichtingen krachtens dit Handvest voorrang.

Hoewel de tekst van het artikel alleen verwijst naar verplichtingen krachtens het Handvest en niet naar autorisaties zoals opgenomen in resoluties van de Veiligheidsraad, gaat de voorrangsregel volgens het High Court ook op voor autorisaties.

Al-Jedda ging in beroep bij het Court of Appeals.⁹⁾ Het Court of Appeals, in zijn uitspraak van 26 maart 2006, sloot zich aan bij de conclusies van de lagere rechter.¹⁰⁾ Volgens de appelrechters autoriseerde resolutie 1546 de MNF-I expliciet alle noodzakelijke maatregelen te nemen om bij te dragen aan veiligheid in Irak. Een staat die op basis van zo’n autorisatie handelt, heeft de verplichting aanvaard om deze resolutie uit te voeren. Dit is een verplichting in de zin artikel 103 VN-Handvest. Het Court of Appeals benadrukte dat resolutie 1546 alleen verplichtingen uit mensenrechtenverdragen beperkte voor zover deze conflicteerden met de resolutie. Dat was hier het geval: internering en het recht op ‘due process’ in artikel 5, eerste lid, van het EVRM gaan niet samen. Het Court of Appeals was het eens met de lagere rechter dat, voor zover rechten in het EVRM werden beperkt door VN Veiligheidsraad resoluties, dat ook gold voor de corresponderende rechten in de HRA.

De uitspraak van het House of Lords

Al-Jedda ging in hoger beroep. Een kamer van het House of Lords, bestaande uit vijf rechters, deed uitspraak op 12 december 2007. De belangrijkste ‘opinions’ zijn die van Lord Bingham of Cornhill en Lord Rodger of Earlsferry. De drie vragen die voorlagen werden door Lord Bingham als volgt verwoord:

- Is de detentie van Al-Jedda, op grond van VN Veiligheidsraad resoluties betreffende de MNF-I, toerekenbaar aan de VN en dus buiten de reikwijdte van het EVRM?
- Is in dit geval artikel 5, eerste lid, EVRM beperkt door VN Veiligheidsraadresoluties in samenhang met artikelen 25 en 103 van het VN-Handvest?
- Is Engels common law of Iraaks recht toepasselijk op de detentie van Al-Jedda en in het eerste geval, is er een rechtsbasis voor de detentie?

⁷⁾ De Staat en de verschillende Britse gerechten gebruiken het werkwoord “to qualify”. Dit werkwoord wordt in dit artikel vertaald met “beperken”.

⁸⁾ [2005] EWHC 1809 (Admin).

⁹⁾ In hoger beroep stelde Al-Jedda niet langer dat er een inbreuk was op Artikel 5, vierde lid, van Schedule 1 bij de HRA.

¹⁰⁾ [2006] EWCA Civ 327.

De antwoorden van de House of Lords op de eerste twee rechtsvragen worden hieronder één voor één besproken. De derde vraag blijft hier buiten beschouwing: dit is vooral een vraag van (internationaal) privaatrecht. Dit artikel gaat met name in op volkenrechtelijke elementen van de uitspraak.

Is de detentie van Al Jedda, op grond van VN Veiligheidsraad resoluties betreffende de MNF-I, toerekenbaar aan de VN en dus buiten de reikwijdte van het EVRM?

In hoger beroep droeg de Staat een nieuw argument aan. Dit argument was dat de detentie van Al-Jedda toerekenbaar was aan de VN, en niet aan het VK. Omdat de VN niet aan het EVRM is gebonden, zou Al-Jedda daarop dus geen beroep kunnen doen. Dit argument was geïnspireerd door de zaken Behrami en Saramati voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM).¹¹⁾ In deze zaken stelden, kort gezegd, Kosovaren een aantal landen, die troepen bijdroegen aan de stabilisatiemacht KFOR, aansprakelijk voor nalaten respectievelijk handelen van KFOR. Het EHRM kwam tot de conclusie dat dit optreden moest worden toegerekend aan de VN, die de ‘ultimate authority and control’ over het optreden had.¹²⁾

Lord Bingham, bij wie drie andere rechters zich aansloten, was van mening dat de MNF-I niet in een vergelijkbare positie was als KFOR. Hij stelde dat het uitgangspunt voor de vraag of het optreden van de MNF-I kon worden toegerekend aan de VN moest zijn de concept-artikelen van de VN Commissie voor Internationaal Recht (International Law Commission, ILC) betreffende de aansprakelijkheid van internationale organisaties, en met name concept artikel 5. Dat artikel bepaalt dat:

The conduct of an organ of a State or an organ or agent of an international organization that is placed at the disposal of another international organization shall be considered under international law an act of the latter organization if the organization exercises effective control over that conduct.

Het optreden van de MNF-I kon volgens Lord Bingham niet worden toegerekend aan de VN. De MNF-I was niet opgericht op verzoek van de VN, was niet gemandateerd om onder auspiciën van de VN op te treden, en was geen subsidiair orgaan van de VN. Kern van de redenering van Lord Bingham lijkt dat de VN Veiligheidsraad niet het VK de bevoegdheid had gegeven de functie van de Veiligheidsraad uit te oefenen, maar in plaats daarvan het VK autoriseerde functies uit te voeren die de Raad zelf niet kon uitoefenen.

Hij verwijst hierbij naar een onderscheid tussen ‘delegeren’ en ‘autoriseren’ die het EHRM in Behrami en Saramati zou hebben gemaakt.

Lord Rodger of Earlsferry was het hiermee oneens. Hij wees er op dat de situatie van KFOR en MNF-I wel degelijk vergelijkbaar was. Het optreden van beide was geautoriseerd door VN Veiligheidsraad resoluties onder hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Dat resolutie 1244 die het optreden van KFOR autoriseerde werd aangenomen voordat KFOR zich ontplooidde, terwijl resolutie 1546 werd aangenomen toen het VK al in Irak aanwezig was, deed niet ter zake. Van belang was dat resolutie 1546 was aangenomen voordat Al-Jedda werd gedetineerd. Ook deed niet ter zake dat UNMIK door de VN was opgericht. Zowel in Behrami en Saramati, als in dit geval ging het om het optreden van de militaire stabi-

¹¹⁾ Behrami v. Frankrijk en Saramati v. Frankrijk, Duitsland en Noorwegen, bevoegdheidsbeslissing van 2 mei 2007, MRT 2008 p. 47.

¹²⁾ Id., paras. 141 en 143.

lisatiemacht ter plaatse, die zowel in Kosovo als in Irak niet door de VN waren opgericht maar wel geautoriseerd. Ook Lord Rodger verwees naar het onderscheid tussen ‘delegeren’ en ‘autoriseren’ door de VN Veiligheidsraad. Volgens hem delegerde de Raad in resolutie 1546 functies aan de MNF-I, net zoals het functies aan KFOR delegerde in resolutie 1244. Lord Rodger wees er op dat er geen relevante juridische verschillen leken te bestaan tussen KFOR en de MNF-I, en dat er ook geen inhoudelijk verschil bestond tussen de bevelslijnen¹³⁾ van KFOR en de MNF-I. Hij concludeerde dat, nu het EHRM van mening was dat het optreden van KFOR aan de VN moest worden toegerekend, er geen reden was om een andere conclusie te trekken ten aanzien van de MNF-I.

Is in dit geval artikel 5, eerste lid, EVRM beperkt door VN Veiligheidsraadresoluties in samenhang met artikelen 25 en 103 van het VN-Handvest?

De Staat stelde dat resolutie 1546 een verplichting oplegde om Al-Jedda te interneren. Deze verplichting ging, op grond van artikel 103 van het VN-Handvest, boven artikel 5 (1) EVRM. Lord Bingham, daarin gesteund door de andere rechters, was het hiermee eens. Volgens hem rustte er, in de periode dat het VK een bezettende mogendheid was in de zin van het humanitair oorlogsrecht, een verplichting op dat land om een persoon die als een ernstige bedreiging werd gezien voor de veiligheid van het publiek of de bezetter vast te nemen. Deze verplichting zou vooral voortvloeien uit artikel 43 van het Haags Landoorlogreglement van 1907. Dit artikel vereist dat:

Wanneer het gezag van de wettelijke overheid feitelijk is overgegaan in handen van degene, die het gebied heeft bezet, neemt deze alle maatregelen, die in zijn vermogen staan, ten einde zooveel mogelijk de openbare orde en het openbaar leven te herstellen en te verzekeren en zulks, behoudens volstrekte verhindering, met eerbiediging van de in het land geldende wetten.

Volgens Lord Bingham moest, op basis van de doctrine, geconcludeerd worden dat artikel 103 VN-Handvest zowel betrekking heeft op handelen dat is verplicht, als op handelen dat is geautoriseerd door de VN Veiligheidsraad. Dit zou ook in overeenstemming zijn met de statenpraktijk: lidstaten hebben nooit bezwaar gemaakt tegen autorisaties omdat deze niet in overeenstemming zouden zijn met hun andere internationale verplichtingen. Tenslotte stelde Lord Bingham dat in een geval als dit het woord ‘verplichtingen’ in artikel 103 VN-Handvest niet te restrictief moest worden geïnterpreteerd. Immers, het ging om de handhaving van internationale vrede en veiligheid.

Met betrekking tot deze rechtsvraag kwam Lord Bingham tot de conclusie dat er maar één manier was om de botsing tussen een recht of plicht om te detineren op gezag van de VN aan de ene kant, en een fundamenteel mensenrecht aan de andere kant, op te lossen. Dat was namelijk door te oordelen dat het VK rechtmatig de bevoegdheid om te detineren kon uitoefenen waar dit nodig was om dringende redenen van veiligheid, maar dat de rechten van de gevangene onder artikel 5 EVRM niet verder mochten worden beperkt dan noodzakelijk voor (‘inherent in’) een dergelijke detentie.

Lord Bingham verwierp expliciet een mogelijk alternatieve oplossing voor de genoemde botsing, namelijk dat het VK zou derogeren aan haar verplichting onder het EVRM. Volgens hem was het moeilijk voor te stellen dat in expeditionaire vredesmissies ooit zou worden voldaan aan de vereisten voor derogatie als neergelegd in

¹³⁾ Lord Rodger gebruikt de militaire uitdrukking ‘chain of command’. Al Jedda, para. 101.

artikel 15 EVRM. Dit artikel luidt:

In tijd van oorlog of in geval van enig andere algemene noodtoestand die het bestaan van het land bedreigt, kan iedere Hoge Verdragsluitende Partij maatregelen nemen die afwijken van zijn verplichtingen ingevolge dit Verdrag, voor zover de ernst van de situatie deze maatregelen strikt vereist en op voorwaarde dat deze niet in strijd zijn met andere verplichtingen die voortvloeien uit het internationale recht.

Lord Bingham wees er op dat een staat vrijwillig kiest voor deelname aan een vredesoperatie, en dat hij zich daar uit kan terugtrekken. Lord Carswell en Lord Brown of Eaton-Under-Heywood spraken zich ook uit over de mogelijkheid van derogatie. Volgens de eerste leek het niet mogelijk dat het VK in de omstandigheden van dit geval had kunnen derogeren, om de redenen door Lord Bingham genoemd. Volgens de tweede was het hoogst onwaarschijnlijk dat artikel 15 kon worden ingeroepen door een staat in verband met optreden buiten het grondgebied van die staat.

Baroness Hale of Richmond wees er nadrukkelijk op dat artikel 5 (1) EVRM werd beperkt, maar niet opzij gezet, door resolutie 1546. Dit impliceerde een noodzakelijkheidseis: van artikel 5 (1) kan worden afgeweken voor zover dat in een specifiek geval noodzakelijk is. Volgens de barones was niet zonder meer duidelijk dat in het geval van Al-Jedda deze noodzaak bestond, maar deze vraag lag niet voor in deze procedure.

Commentaar

De zaak Al-Jedda is één van de rechtszaken voortkomend uit de inval in Irak en de gevolgen daarvan die veel aandacht hebben gekregen. Een ander is de Al-Skeini zaak, waarin het House of Lords in juni 2007 uitspraak deed.¹⁴⁾ Beide zaken betreffen een persoon die door Britse troepen van de MNF-I was vastgenomen. De belangrijkste rechtsvragen in beide zaken draaien ook om de toepassing van het EVRM, althans de HRA waarmee het EVRM in het Britse recht is opgenomen. Daar houdt de overeenkomst echter op. In de zaak Al-Skeini stond de vraag centraal of, en zo ja onder welke omstandigheden, het VK in Irak rechtsmacht uitoefende in de zin van artikel 1 EVRM. Deze vraag werd door het House of Lords bevestigend beantwoord voor wat betreft iemand die zich in een Britse detentiefaciliteit bevindt. Het lijkt duidelijk dat, nu Al-Jedda zich in dezelfde situatie bevindt, het VK rechtsmacht over hem uitoefent. Hierop gaat het House of Lords in Al-Jedda echter niet in. Volgens Lord Rodger is dit niet nodig, omdat als er geen bevoegdheid *ratione personae* zou blijken te zijn, het er niet meer toe doet of het VK rechtsmacht uitoefende.

In plaats daarvan staan twee andere vragen centraal. De eerste is of de detentie moet worden toegerekend aan het VK of aan de VN. Volgens de Staat moet het optreden aan de VN worden toegerekend. Het optreden en het juridische kader waar dit binnen valt zou vergelijkbaar zijn met optreden van de stabilisatiemacht KFOR. Dit optreden werd door het EHRM in de zaken Behrami en Saramati aan de VN toegerekend, en niet aan troepenlevende landen van KFOR. Op die grond verklaarde het EHRM zich onbevoegd.

Kern van de redenering van het EHRM in Behrami en Saramati was dat de VN Veiligheidsraad zijn bevoegdheid om een stabilisatiemacht in het leven te roepen onder hoofdstuk VII van het VN Handvest kan delegeren aan een andere internationale organisatie en/of aan staten. Deze mogelijkheid was niet voorzien in het VN-Handvest, dat ervan uitging dat conform artikel 43 overeenkomsten zouden worden gesloten waarin lidstaten troepen aan de VN ter beschikking zouden stellen die door de VN konden worden opgeroepen. In

¹⁴⁾ Al-Skeini and others v. Secretary of State for Defence, [2007] UKHL 26.

de praktijk zijn dergelijke overeenkomsten nooit gesloten. Als alternatief heeft zich in de praktijk het model van de autorisatie door de Veiligheidsraad aan regionale organisaties of ‘coalitions of the able and willing’ ontwikkeld. KFOR is een voorbeeld daarvan. Volgens het EHRM behield de Veiligheidsraad de uiteindelijke controle (‘ultimate authority and control’) over KFOR, hoewel het operationeel bevel wordt uitgeoefend door de NAVO. Zulke uiteindelijke controle, die onder andere bleek uit het feit dat de NAVO periodiek rapporteerde aan de Veiligheidsraad, was voldoende om het optreden van KFOR aan de VN toe te rekenen.

De Lords onderzoeken of ook het optreden van de MNF-I moet worden toegerekend aan de VN. Daartoe vergelijken zij de gevallen van KFOR en de MNF-I. Vier van hen komen tot de conclusie dat de twee gevallen niet voldoende vergelijkbaar zijn om het optreden van de MNF-I aan de VN toe te kunnen rekenen. Het is echter onduidelijk op basis waarvan zij tot deze conclusie komen. Lord Bingham noemt het feit dat de MNF-I niet op verzoek van de Veiligheidsraad in het leven is geroepen (deze bestond immers al). Ook verwijst hij naar een onderscheid tussen ‘delegeren’ en ‘autoriseren’. De Veiligheidsraad zou het VK hebben geautoriseerd functies uit te oefenen die hij zelf niet kan uitoefenen, in plaats van dat hij bevoegdheden zou hebben gedelegeerd die hij zelf zou kunnen uitoefenen. Het onderscheid tussen ‘delegeren’ en ‘autoriseren’ neemt Lord Bingham over van het EHRM. Hij lijkt dit echter verkeerd te interpreteren. Zoals Lord Rodger terecht opmerkt, grijpt het onderscheid terug op de Advisory Opinion van het Internationaal Gerechtshof (IGH) in de Application for Review of Judgment No 158 of the United Nations Administrative Tribunal zaak.¹⁵ In die opinie stelde het IGH dat de Algemene Vergadering de bevoegdheid had een subsidair orgaan in het leven te roepen met judiciële bevoegdheden, hoewel de Algemene Vergadering zelf geen judiciële bevoegdheden heeft. In het geval van de MNF-I delegeerde de Veiligheidsraad haar eigen bevoegdheid tot het gebruik van geweld voor het handhaven of herstellen van internationale vrede en veiligheid. Op dit punt is er geen relevant verschil tussen KFOR en de MNF-I. Dit is ook de conclusie van Lord Rodger, die met betrekking tot de MNF-I dezelfde criteria afloopt als het EHRM deed met betrekking tot KFOR.

Alle Lords hebben gemeen dat zij zo trouw mogelijk het EHRM willen volgen in zijn redeneringen betreffende toerekening. Waar het hen om gaat is de vraag tot welke conclusie het EHRM zou komen met betrekking tot Al-Jedda.¹⁶ In de zaak Al-Jedda is geen ruimte voor een kritische lezing van de onbevoegdheidsbeslissing in Behrami en Saramati. Toch is er daarvoor aanleiding, vooral op het punt van toerekening. Op dit punt verwijst het EHRM, gevolgd door het House of Lords, naar de concept artikelen betreffende de aansprakelijkheid van internationale organisaties die de VN Commissie voor Internationaal Recht aan het opstellen is. In dit kader heeft de Commissie een aantal beginselen betreffende toerekening aan internationale organisaties voorlopig aanvaard. Terecht verwijst het EHRM vooral naar artikel 5, dat luidt:

The conduct of an organ of a State or an organ or agent of an international organization that is placed at the disposal of another international organization shall be considered under international law an act of the latter organization if the organization exercises effective control over that conduct.¹⁷)

¹⁵) Application for Review of Judgment No 158 of the United Nations Administrative Tribunal, Advisory Opinion of 12 July 1973, ICJ Rep 1973, at 166.

¹⁶) Zie bijvoorbeeld Lord Rodger, Al-Jedda, para 105.

¹⁷) Report on the Work of the ILC of its fifty-sixth session (3 May to 4 June and 5 July to 6 August 2004), UN Doc. A/59/10, p. 99.

In het commentaar op dit artikel legt de Commissie uit dat voor toerekening op grond van artikel 5 nodig is dat de internationale organisatie de feitelijk effectieve controle uitoefent over de specifieke handeling in kwestie. Een alternatieve uitdrukking die het commentaar gebruikt is ‘operationele controle’. Dit lijkt niet overeen te komen met de vorm van controle die de Veiligheidsraad over de MNF-I uitoefent, namelijk ‘ultimate authority and control’. Laatstgenoemde vorm van controle, zoals deze voortvloeit uit een autorisatie van de Veiligheidsraad en de daaraan verbonden verplichting om te rapporteren, lijkt onvoldoende basis voor (exclusieve) toerekening aan de VN. Dit wordt bevestigd door de opmerking van de Commissie dat de concept-artikelen:

imply, that conduct of military forces of States or international organizations is not attributable to the United Nations when the Security Council authorizes States or international organizations to take necessary measures outside a chain of command linking those forces to the United Nations.¹⁸⁾

De veronderstelling van het EHRM en het House of Lords dat ‘ultimate authority and control’ voldoende is voor toerekening, wordt dus niet gedeeld door de concept-artikelen. Deze vereisen ‘effectieve controle’ of ‘operationele controle’, hetgeen meer is dan ‘ultimate authority and control’. Het lijkt er op dat het EHRM heeft gekeken naar de criteria waaraan voldaan moet zijn wil de VN Veiligheidsraad rechtmatig bevoegdheden delegeren. Vervolgens heeft het deze criteria gebruikt in het kader van toerekening. Vragen van delegatie en toerekening betreffen echter verschillende rechtsgebieden, waarbij niet zonder meer dezelfde criteria kunnen worden gebruikt.

De tweede hoofdvraag in de zaak is of artikel 5 EVRM is beperkt door VN Veiligheidsraad resoluties in samenhang met artikelen 25 en 103 van het VN-Handvest. Artikelen 25 en 103 onderstrepen het belang dat de opstellers van het VN Handvest hechtten aan de organisatie die zij schiepen in het algemeen, en aan de Veiligheidsraad in het bijzonder. Deze laatste heeft de primaire verantwoordelijkheid gekregen voor het bewaren van de internationale veiligheid. Om dit doel te kunnen bereiken hebben lidstaten in artikel 25 de verplichting op zich genomen besluiten van de Veiligheidsraad uit te voeren. Daarnaast zijn zij in artikel 103 overeengekomen dat verplichtingen krachtens het Handvest voorrang hebben op verplichtingen uit andere verdragen. Onder verplichtingen krachtens het Handvest wordt mede verstaan bindende besluiten van de Veiligheidsraad op grond van hoofdstuk VII.

Volgens de Staat bevatte resolutie 1546 een verplichting om Al-Jedda te detineren. Deze verplichting had voorrang op de verplichting in Artikel 5 EVRM. Al-Jedda stelde hier tegenover dat resolutie 1546 op z’n hoogst een autorisatie bevatte, maar geen verplichting.

De Lords volgden op dit punt de Staat. Eén argument daarvoor is dat, hoewel de tekst van artikel 103 alleen spreekt over ‘verplichtingen’ krachtens het Handvest, hieronder ook ‘autorisaties’ moet worden verstaan.¹⁹⁾ De Lords wezen er op dat als dit niet zo zou zijn, het systeem van autorisaties dat in de praktijk is ontwikkeld als substituuut voor zelfstandig optreden van de Veiligheidsraad, niet zou werken. Zo’n autorisatie is

¹⁸⁾ Id., p. 102.

¹⁹⁾ Dit is ook de interpretatie in het gezaghebbende commentaar op het VN Handvest onder redactie van Simma. J. Frowein & N. Krisch, Article 25, in B. Simma (red.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 2e druk (2002), p 729.

immers vaak in strijd met andere verplichtingen van de staat die geautoriseerd wordt, zoals de verplichting de soevereiniteit van de staat op wiens grondgebied wordt opgetreden door een stabilisatiemacht te eerbiedigen. De statenpraktijk laat echter zien dat staten autorisaties niet aanvechten op deze gronden. Dat onder ‘verplichtingen’ ook ‘autorisaties’ moet worden verstaan is in feite een aanpassing van het Handvest als gevolg van de statenpraktijk. Deze was nodig door de ontwikkeling van het instrument van autorisaties, waar de opstellers van artikel 103 geen rekening mee hadden gehouden. Dat een dergelijke wijziging van het Handvest door statenpraktijk mogelijk is, erkende het Internationaal Gerechtshof in de Namibië zaak.²⁰⁾ In die zaak was onder meer aan de orde artikel 27 (3) van het Handvest, dat voor de aanneming van een resolutie door de Veiligheidsraad vereist dat alle permanente leden voorstemmen. Het IGH oordeelde dat uit de praktijk van de Raad bleek dat geaccepteerd werd dat een resolutie ook was aangenomen als een permanent lid zich onthield van stemming.

Een ander argument van de Lords was dat er wel degelijk een verplichting zou bestaan voor het VK om Al-Jedda te detineren. Deze redenering was gebaseerd op de verantwoordelijkheid die een bezettende mogendheid heeft om in bezet gebied alle maatregelen te treffen, die in zijn vermogen staan, om de openbare orde en het openbaar leven te herstellen en te verzekeren. Deze verplichting is neergelegd in artikel 43 van het Haags Landoorlogreglement van 1907 (HLOR). Volgens Lord Bingham had het VK de plicht om iemand die zij beschouwde als een ernstige bedreiging voor de veiligheid van het publiek of zichzelf, te detineren. Dit is niet overtuigend, om twee redenen. In de eerste plaats was het VK geen bezettende mogendheid meer op het moment dat Al-Jedda werd vastgenomen.²¹⁾ De bezetting was immers eind juni 2004 beëindigd, toen de macht werd overgedragen aan de Iraakse autoriteiten. Na dat moment vloeiden er dus voor het VK geen rechten of plichten meer voort uit artikel 43 HLOR. Ten tweede biedt artikel 43 geen basis voor een plicht om een persoon te detineren die een bedreiging vormt voor de bezettende mogendheid. Het artikel draagt de bezetter op om zorg te dragen voor de veiligheid van de lokale bevolking. De detentie van Al-Jedda was echter voornamelijk gebaseerd op het feit dat hij een bedreiging zou vormen voor de MNF-I, niet voor de lokale bevolking.²²⁾ Lord Bingham zelf lijkt overigens ook niet helemaal overtuigd dat er een verplichting tot detentie bestond: hij heeft het zelf over een “power or duty to detain”.²³⁾

De Lords komen tot de conclusie dat er maar één manier is waarop de autorisatie van de Veiligheidsraad en artikel 5 EVRM in overeenstemming kunnen worden gebracht. Dat is door voorrang te verlenen aan de eerste boven de tweede.²⁴⁾

²⁰⁾ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), ICJ Reports 1971, 12.

²¹⁾ Zie A. Roberts, *The End of Occupation: Iraq 2004*, 54 *International & Comparative Law Quarterly* 27 (2005).

²²⁾ Lord Bingham vat de redenen voor de detentie als volgt samen: “He was suspected of being a member of a terrorist group involved in weapons smuggling and explosive attacks in Iraq. He was believed by the British authorities to have been personally responsible for recruiting terrorists outside Iraq with a view to the commission of atrocities there; for facilitating the travel into Iraq of an identified terrorist explosives expert; for conspiring with that explosives expert to conduct attacks with improvised explosive devices against coalition forces in the areas around Fallujah and Baghdad; and for conspiring with the explosives expert and members of an Islamist terrorist cell in the Gulf to smuggle high tech detonation equipment into Iraq for use in attacks against coalition forces.” *Al Jedda*, para. 2.

²³⁾ *Al Jedda*, para. 39.

²⁴⁾ *Id.*

Volgens Al-Jedda was er nog een andere manier geweest om de twee in overeenstemming te brengen, namelijk door te derogeren aan artikel 5 EVRM. Deze mogelijkheid wordt geboden door artikel 15 EVRM. Het eerste lid van dit artikel luidt:

In tijd van oorlog of in geval van enig andere algemene noodtoestand die het bestaan van het land bedreigt, kan iedere Hoge Verdragsluitende Partij maatregelen nemen die afwijken van zijn verplichtingen ingevolge dit Verdrag, voor zover de ernst van de situatie deze maatregelen strikt vereist en op voorwaarde dat deze niet in strijd zijn met andere verplichtingen die voortvloeien uit het internationale recht.

Drie Lords, namelijk Lord Bingham, Lord Carswell en Lord Brown of Eaton-under-Heywood, wezen de mogelijkheid expliciet af dat het VK in dit geval had kunnen derogeren. Volgens Lord Bingham is het moeilijk voor te stellen dat een vredesoperatie zou kunnen voldoen aan de voorwaarden genoemd in artikel 15. Immers, een troepenleverend land heeft de keus om zich terug te trekken uit zo'n operatie. Lord Bingham wijst er ook op dat staten in de praktijk geen beroep op artikel 15 hebben gedaan in het kader van vredesoperaties. Dit laatste is niet overtuigend. Het zou namelijk heel goed kunnen dat staten in het verleden geen beroep hebben gedaan op artikel 15 in het kader van vredesoperaties omdat dit gezien zou kunnen worden als erkenning dat het EVRM extraterritoriaal van toepassing was.²⁵⁾ Nu steeds duidelijker wordt dat in sommige gevallen het EVRM wel extraterritoriaal van toepassing is, is niet uit te sluiten dat er in dit verband een beroep kan worden gedaan op artikel 15. Het lijkt logisch dat het toepassingsgebied van artikel 15 EVRM dat van artikel 1 EVRM volgt en dat een staat kan derogeren met betrekking tot alle gebieden of personen binnen zijn rechtsmacht, inclusief die buiten zijn eigen grondgebied.²⁶⁾

Als wordt aanvaard dat de mogelijkheid van derogatie bestaat met betrekking tot vredesoperaties, is de volgende vraag of in een specifieke situatie is voldaan aan de voorwaarden genoemd in artikel 15. Op het eerste gezicht lijkt het bijna uitgesloten dat in het kader van een vredesoperatie sprake kan zijn van een situatie zoals beschreven in dit artikel, zoals Lord Carswell stelde. Immers, de eis dat deelname aan een vredesoperatie leidt tot een 'algemene noodtoestand' in de staat die troepen levert, en dat deze zelfs het bestaan van het land bedreigt, lijkt een te hoge. Hoewel een gedetailleerde analyse van dit punt buiten het bestek van deze bijdrage valt, is het toch nuttig enige opmerkingen erover te maken. In de Lawless zaak heeft de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (ECieRM) een algemene noodtoestand beschreven als "une situation de crise ou de danger exceptionnel et imminent qui affecte l'ensemble de la population et constitue une menace pour la vie organisée de la communauté composant l'Etat."²⁷⁾ Ook deze omschrijving lijkt de lat erg hoog te leggen. In de praktijk van de Straatsburgse jurisprudentie wordt de soep echter niet zo heet gegeten. Zo heeft het EHRM bijvoorbeeld in enkele zaken het bestaan van een regionaal begrensde noodtoestand vastgesteld, hoewel artikel 15 lijkt te vereisen dat een noodtoestand lan-

²⁵⁾ Zie voor deze redenering EHRM, Bankovic et al v. België en 16 andere partijen bij het EVRM, Appl. No. 52207/99, niet-ontvankelijkheidsverklaring van 12 december 2001, para 62.

²⁶⁾ F. Naert, De Uitoefening van Politietaken door Militairen in het Buitenland: Het Internationaalrechtelijk Kader, Instituut voor Internationaal recht K.U. Leuven, Working Paper nr. 65 (2004), p. 22.

²⁷⁾ ECieRM 19 december 1959 (rapport), *Series B* 1960/61 (Lawless/Ireland), p. 81-82, § 90.

delijk is.²⁸⁾ Belangrijker nog is dat de ECieRM en het EHRM de zogenaamde doctrine van ‘margin of appreciation’ hebben ontwikkeld in het kader van artikel 15. Deze doctrine houdt in dat aan staten een ruime discretionaire bevoegdheid wordt gelaten bij het bepalen of een algemene noodtoestand bestaat. Volgens een commentator is het zelfs zo dat de toetsing door het EHRM niet veel meer in lijkt te houden dan een aanvaarding en overname van de opvatting van de betreffende verdragspartij met betrekking tot het bestaan van een noodsituatie die de staatsveiligheid in ernstige mate bedreigt.²⁹⁾ Gezien deze ruime beoordelingsvrijheid is het denkbaar dat het EHRM ook het uitroepen van een noodtoestand door een staat in verband met een vredesoperatie zou aanvaarden, mits aan de overige voorwaarden van artikel 15 wordt voldaan.³⁰⁾

Dit zou ook goed aansluiten bij een andere doctrine van het EHRM, namelijk dat het EVRM een “living instrument” is, dat moet worden geïnterpreteerd “in the light of present-day conditions”.³¹⁾ Met andere woorden, het EVRM ontwikkelt met de samenlevingen waarin het moet worden toegepast mee. Zelfs als de opstellers van het EVRM geen rekening zouden hebben gehouden met de mogelijkheid van derogatie ten aanzien van extraterritoriaal optreden, sluit dat niet uit dat deze mogelijkheid tegenwoordig wel bestaat.

Conclusie

De uitspraak van het House of Lords heeft geen rechtskracht buiten het Britse rechtssysteem. Buitenlandse rechters zijn er niet door gebonden. De uitspraak bevat echter wel een aantal interessante punten die ook voor rechters en andere beoefenaren van het recht buiten het VK van belang zijn.

De laatste jaren is door een aantal commentatoren en staten beargumenteerd dat het bestaande recht niet is toegesneden op situaties als die in Irak na de inval in 2003. Het bestaande recht zou onvoldoende ruimte laten voor wederopbouw van een staat na een conflict.³²⁾ De uitspraak van het House of Lords laat zien dat dit in ieder geval voor een deel kan worden ondervangen door middel van autorisaties van de Veiligheidsraad. Waar het bestaande recht als een obstakel wordt gezien voor het handhaven van internationale vrede en veiligheid, kan een beroep worden gedaan op een autorisatie van de Raad om dit recht niet toe te passen. Natuurlijk roept deze mogelijkheid weer allerlei nieuwe vragen op. Deze vallen echter buiten het bestek van dit artikel.

De argumentatie van de Lords is op een aantal punten aanvechtbaar. Dit geldt met name voor de argumentatie van vier van hen voor de conclusie dat de detentie van Al-Jedda door de MNF-I niet aan de VN kan worden toegerekend.

Daarnaast valt de conclusie dat het niet mogelijk was geweest voor het VK om op grond van artikel 15 EVRM te derogeren aan artikel 5 te betwisten. Dit is een belang-

²⁸⁾ Bijvoorbeeld in de zaak *Aksoy v. Turkije*, EHRM 18 december 1998, *RJ&D* 1996-VI (Aksoy/Turkey), § 70.

²⁹⁾ J.P. Loof, *Mensenrechten en staatsveiligheid: verenigbare grootheden? Opschorting en beperking van mensenrechtenbescherming tijdens noodtoestanden en andere situaties die de staatsveiligheid bedreigen* p. 420 (2005).

³⁰⁾ Zie over deze voorwaarden o.a. Loof, a.w.; M. O’Boyle, *The Margin of Appreciation and Derogation under Article 15: Ritual Incantation or Principle?*, 19 *Human Rights Law Journal* 23 (1998); R. St.J. Macdonald, *Derogations under Article 15 of the European Convention on Human Rights*, 36 *Columbia Journal of Transnational Law* 225 (1997).

³¹⁾ Zie bv. EHRM 25 april 1978, *Tyrer v. Verenigd Koninkrijk*, Serie A, nr. 26, para. 31.

³²⁾ Zie onder meer C. Stahn, ‘Jus ad Bellum’, ‘Jus in Bello’, ... ‘Jus Post Bellum’? rethinking the Conception of the Law of Armed Force, 17 *European Journal of International Law* 921 (2006).

rijk punt. Immers, niet in alle gevallen van detentie door een vredesoperatie biedt een resolutie van de Veiligheidsraad uitkomst. Als Al-Jedda zou zijn gedetineerd voordat de MNF-I was geautoriseerd door de Veiligheidsraad, was een beroep op artikel 103 van het Handvest niet mogelijk geweest. De vraag is of in dat geval geen beroep open had gestaan op derogatie. Mijns inziens zijn er redenen om aan te nemen dat het EHRM een dergelijke derogatie zou aanvaarden. Dit is een punt dat nadere studie verdient.

In dit verband is het de vraag of Al-Jedda zijn zaak aan het EHRM zal voorleggen. Als hij dat doet biedt dat de mogelijkheid voor het Hof om een uitspraak te doen over de mogelijkheid tot derogatie. Meer in het algemeen zou het interessant zijn te weten of het EHRM de redeneringen van de meerderheid van de Lords volgt. De Lords zelf immers lijken hun taak in deze zaak vooral te hebben opgevat als het voorspellen wat het EHRM zou doen. De vraag is nu of hun voorspelling juist is geweest.

Rechtspositionele drugsbestrijding binnen Defensie: luctor et emergo (?)

door

KAPITEIN MR. A.F. VINK¹⁾

Hoe om te gaan met drugs binnen de krijgsmacht is geen nieuw vraagstuk. Al in de jaren '70 werd er gediscussieerd over de vraag of, en zo ja op grond waarvan, drugs binnen de krijgsmacht bestreden moeten worden. 'Geen van de tot dusver als "waterdicht" beschouwde argumenten om cannabis onder strenge controle te houden blijken wetenschappelijk houdbare *medische* argumenten te zijn. (...) [M]en kan thans beter beginnen met uit te gaan van de huidige internationale verbodsbepalingen en die te verantwoorden en te hanteren vanuit juridische, economische, vooral internationaal-politieke maatstaven, dat geeft in ieder geval het voordeel dat men in dit opzicht zindelijker gaat denken.'²⁾

Inleiding

Op het Defensie-intranet per 17 april 2006 en in de Defensiekrant van 26 april 2007 (pagina 3) is het nieuwe, Defensiebreed geldende, drugsbeleid afgekondigd. Met name vanuit de Koninklijke Landmacht werd hier reikhalzend naar uitgekeken nadat op 21 december 2006 de Centrale Raad van Beroep in een tweetal zaken het in vergelijking met de andere krijgsmachtdelen strengere beleid van de Koninklijke Landmacht ten aanzien van softdrugs in een klap van tafel veegde.³⁾

Met het zogenaamde paarse drugsbeleid zou na ruim tien jaar rechtspositionele drugsbestrijding binnen Defensie een einde moeten komen aan de problemen rond dit onderwerp. Maar is men wel in deze opzet geslaagd, of blijft het drugsbeleid geplaagd door *Murphy's Law*?

Om op deze vraag een antwoord te zoeken wordt eerst het drugsbeleid van de Staatssecretaris van Defensie (verder: de Staatssecretaris) uit 1996 bekeken alsmede de keuze van de Staatssecretaris om dit verder door de bevelhebbers van de krijgsmachtdelen te laten uitwerken. Vervolgens wordt het drugsbeleid van de Koninklijke Landmacht en de rechtspraak ten aanzien van het drugsbeleid binnen de diverse krijgsmachtdelen bekeken. Na deze historische beschouwing wordt het nieuwe paarse drugsbeleid besproken hetwelk een tweetal vragen oproept: is dat beleid bevoegd vastgesteld en is het criterium 'zich op enigerlei wijze inlaten met drugs' als zodanig een voldoende grond om een militair ontslag te verlenen.

1996: het eerste paarse drugsbeleid

De Staatssecretaris heeft bij brief van 19 juli 1996 een beleid uitgevaardigd om drugs

¹⁾ Jos Vink is militair jurist bij de Koninklijke Landmacht en in die hoedanigheid werkzaam als stafofficier juridische zaken bij de 101 Gevechtssteunbrigade te Apeldoorn.

²⁾ C.J.A. Somers, 'Jonge mensen en drugs', Voordracht voor de Militair Rechtelijke Vereniging op 14 november 1969, *MRT* 1970, p. 381-382.

³⁾ CRvB 21 december 2006, LJN AZ5230 en CRvB 21 december 2006, LJN AZ5250. Het ging hier over het zogenaamde 'ten overstaan van' criterium hetgeen inhoudt dat indien een militair softdrugs gebruikt ten overstaan van een andere militair dit grond voor ontslag wegens wangedrag oplevert. Bij de overige krijgsmachtdelen werd deze variant niet als zodanig bestraft zodat het in die zin afwijkende drugsbeleid van de Koninklijke Landmacht aldus de Centrale Raad van Beroep in strijd was met het verbod van willekeur.

binnen de krijgsmacht te bestrijden.⁴⁾ In dit beleid wordt vastgelegd dat bezit, vervoer, handel en gebruik van harddrugs – ongeacht de hoeveelheid – dient te leiden tot ontslag op grond van wangedrag zoals omschreven in artikel 39, tweede lid, aanhef en onder l, Algemeen militair ambtenarenreglement (AMAR). Eenzelfde sanctie dient te volgen bij de handel in softdrugs. ‘Bij gebruik en/of bezit van softdrugs *in gebruikershoeveelheden* volgt in het algemeen een waarschuwing (...).⁵⁾ Bij een nieuwe constatering volgt eveneens ontslag (curs. AFV).’⁶⁾

Het door de Staatssecretaris uitgevaardigde beleid zegt niets over wat er met militairen dient te gebeuren die zich schuldig hebben gemaakt aan het bezit van softdrugs in meer dan gebruikershoeveelheden. Een redelijke uitleg van het beleid brengt echter met zich mee dat in die gevallen ontslag dient te volgen. Het opleggen van een schriftelijke waarschuwing zou zich immers met de tekst van het beleid niet verdragen, nu de gevallen waarin een schriftelijke waarschuwing moet worden opgelegd limitatief zijn opgesomd. Helemaal geen maatregelen treffen wegens gebrek aan een schriftelijke regel is ongewenst en zou bovendien resulteren in een rechtspositioneel vacuüm. Het mindere (softdrugsbezit in gebruikershoeveelheid) zou dan worden bestraft met een waarschuwing terwijl het meerdere (te weten softdrugsbezit in meer dan gebruikershoeveelheid) onbestraft blijft.

Ook is het opmerkelijk dat het begrip gebruikershoeveelheid niet nader in hoeveelheden wordt omschreven.

Drugsbeleid per krijgsmachtdeel was een expliciete keuze

In 1996 wordt al geconcludeerd dat vanuit de noodzaak om de inzetbaarheid van de krijgsmacht onder alle omstandigheden te waarborgen strengere regels met betrekking tot drugs moeten gelden dan in de burgermaatschappij.⁷⁾ Om onder andere dit streven te verwezenlijken werd er op dat moment aan een gedragscode gewerkt – die verder overigens geen juridische status zou bezitten – welke de verschillende commandanten in concrete regels zouden moeten gaan uitwerken.⁸⁾ Blijkens de kamerstukken zijn in de Brief Staatssecretaris richtlijnen gegeven aan de bevelhebbers en de commandant van de Koninklijke Marechaussee met betrekking tot de handel in en het bezit en het gebruik van drugs in de krijgsmacht.⁹⁾ Van concrete beleidsregels zou men alsdan niet kunnen spreken; deze moeten immers door de diverse bevelhebbers nader worden uitgewerkt. Deze uitleg lijkt mij onverenigbaar met het bepaalde in artikel 1:3, vierde lid, Awb¹⁰⁾, nu de Brief Staatssecretaris duidelijke kaders geeft hoe drugsgebruik in

⁴⁾ Brief Staatssecretaris 19 juli 1996 aan de bevelhebbers van de diverse krijgsmachtdelen en de commandant van het wapen der Koninklijke Marechaussee inzake bestrijding van drugs binnen de krijgsmacht (verder: Brief Staatssecretaris).

⁵⁾ Een schriftelijke waarschuwing waarin de ambtenaar te kennen wordt gegeven dat hij zich in het vervolg dient te onthouden van bepaald gedrag is overigens geen appelabel besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht, maar een maatregel om de interne orde te sturen (CRvB 18 mei 2006, TAR 2006, 169).

⁶⁾ Brief Staatssecretaris § 4.

⁷⁾ Kamerstukken II, 1996-1997, 25 000 X, nr. 14, p. 6.

⁸⁾ Kamerstukken II, 1996-1997, 25 000 X, nr. 14, p. 7 en Kamerstukken II, 1996-1997, 25 000 X, nr. 72, p. 1.

⁹⁾ Kamerstukken II, 1996-1997, 25 000 X, nr. 14, p. 8.

¹⁰⁾ Onder een beleidsregel wordt verstaan: een bij besluit vastgestelde algemene regel, niet zijnde een algemeen verbindend voorschrift, omtrent de afweging van belangen, de vaststelling van feiten of de uitleg van wettelijke voorschriften bij het gebruik van een bevoegdheid van een bestuursorgaan.

concrete gevallen gekwalificeerd moet worden. Daarbij gaat het om het inkleuren van de norm ‘wangedrag’ hetgeen een ontslaggrond is op grond van het AMAR¹¹⁾ terwijl de Staatssecretaris het bevoegde orgaan is als het gaat om het verlenen van ontslag aan manschappen en onderofficieren.¹²⁾ De Brief Staatssecretaris moet dus wel degelijk aangemerkt worden als beleid. Overigens is er wel expliciet voor gekozen om de gedragscode, en tevens het drugsbeleid, per krijgsmachtdeel vast te laten stellen door de verschillende bevelhebbers (nu: commandanten). ‘Voor deze getrapte benadering is gekozen om de bevelhebbers in staat te stellen hun organisatie bij de uitwerking te betrekken.’¹³⁾

Uit de kamerstukken blijkt tevens dat, in ieder geval in 1996, het drugsprobleem verreweg het grootst was bij de Koninklijke Landmacht. In 1996 werden er vijftien militairen in verband met harddrugsbezit c.q. -gebruik ontslagen waarvan twaalf bij de Koninklijke Landmacht. Tevens waren er op dat moment 24 ontslagaanvragen bij de Koninklijke Landmacht aanhangig wegens harddrugsbezit c.q. -gebruik; slechts enkele aanvragen waren aanhangig bij de overige krijgsmacht delen. Redenen te over voor de Koninklijke Landmacht om drugsbezit c.q. -gebruik hard aan te pakken hetgeen ook is gebeurd conform het beleid dat uiteen is gezet in de drugsbrief. Dit verklaart wellicht het ten opzichte van de Koninklijke Marine en Koninklijke Luchtmacht strengere drugsbeleid van de Koninklijke Landmacht.

1998: het drugsbeleid van de Koninklijke Landmacht

Sinds 1998 voert de Koninklijke Landmacht een stringent beleid als het gaat om drugsgebruik door militairen. Dit drugsbeleid is neergelegd in een brief van de toenmalige Bevelhebber der Landstrijdkrachten van 7 april 1998, welke bekend is geworden onder de naam ‘drugsbrief’.¹⁴⁾ Dit beleid houdt – kort en zakelijk weergegeven – in dat de militair die drugs verhandelt, bezit of gebruikt zal worden ontslagen wegens wangedrag.¹⁵⁾ Deze regel lijdt slechts uitzondering indien een militair softdrugs gebruikt niet ten overstaan van andere militairen of een gebruikershoeveelheid softdrugs aanwezig heeft (gehad).¹⁶⁾ Dan volgt een eenmalige schriftelijke waarschuwing met de vermelding dat indien de militair nog eenmaal met drugs in aanraking komt hij wegens wangedrag uit de militaire dienst zal worden ontslagen. Dit drugsbeleid is dus strenger dan het beleid dat is neergelegd in de Brief Staatssecretaris, terwijl de Koninklijke Marine en

¹¹⁾ Artikel 39, tweede lid en onder l.

¹²⁾ Nu de Kroon ingevolge artikel 38, eerste lid, AMAR het bevoegde orgaan is om ontslag te verlenen aan officieren is het drugsbeleid strikt formeel op hen niet van toepassing. Echter kan er binnen de Defensieorganisatie wel degelijk van een bestendig gebruik worden gesproken als het gaat om het verlenen van ontslag aan militairen die drugs gebruiken. Bovendien, als een norm voor strafontslag geldt voor manschappen en onderofficieren dient deze zeker te gelden voor officieren nu van hen ‘het goede voorbeeld’ verwacht wordt. Zo is aan een officier van de KLu wegens harddrugsbezit, zonder het noemen van een drugsbeleid, ontslag verleend wegens ongeschiktheid voor de dienst. Het daartegen gerichte beroep is door de Rechtbank verworpen welke uitspraak door de Centrale Raad van Beroep is bevestigd (CRvB 1 november 2001, *MRT* 2002, p. 396 e.v.).

¹³⁾ Kamerstukken II, 1996-1997, 25 000 X, nr. 14, p. 7.

¹⁴⁾ Brief BLS 7 april 1998, JZ/1998/8995, Drugsbeleid Koninklijke Landmacht.

¹⁵⁾ Om te bepalen of een stof als soft- of harddrug moet worden aangemerkt, wordt verwezen naar de Opiumwet.

¹⁶⁾ Overeenkomstig de drugsbrief moet onder gebruikershoeveelheid worden verstaan: een hoeveelheid softdrugs tot en met 5 gram.

de Koninklijke Luchtmacht er voor hebben gekozen het beleid van de Staatssecretaris over te nemen.¹⁷⁾ Vanwege de bijzondere positie van de Koninklijke Marechaussee – te weten de politieorganisatie van Defensie – wordt een militair van dat krijgsmachtdeel die ‘zich op één of andere wijze inlaat met het bezit, gebruik, vervoer of verhandelen van drugs’ direct ontslagen.¹⁸⁾

De drugsbrief geeft als motivering voor dit stringente beleid dat drugsbezit en drugsgebruik door militairen de (operationele) inzetbaarheid, de veiligheid en de geloofwaardigheid van de Koninklijke Landmacht nadelig beïnvloeden. Dit spreekt voor zich gelet op de taken van de Nederlandse krijgsmacht en dus ook de Koninklijke Landmacht.¹⁹⁾ Bij het uitvoeren van deze taken moet niet alleen de Koninklijke Landmacht maar ook de Nederlandse bevolking op elke individuele militair kunnen vertrouwen. Daarbij past drugsgebruik niet.

Het gebruik van drugs door militairen ten overstaande van andere militairen draagt bij aan groepsbinding die is gebaseerd op negatieve gronden, hetgeen onaanvaardbaar is, aldus de drugsbrief. Groepsbinding is van wezenlijk belang omdat militairen bij het uitoefenen van hun taak elkaar letterlijk hun eigen leven toevertrouwen. Vertrouwen in elkaar en in een groep als geheel is derhalve onmisbaar voor een goede taakuitoefening van de Koninklijke Landmacht en de Nederlandse krijgsmacht als geheel.

Hoewel burgerpersoneel in het algemeen niet voor operationele inzet in aanmerking komt, is hun bijdrage aan de processen binnen de Koninklijke Landmacht van wezenlijk belang. En ook burgerpersoneel maakt in de vredesbedrijfsvoering een onmisbaar deel uit van het onderdeel waar zij zijn geplaatst. Om die reden zal, indien een burgermedewerker op drugsgebruik of -bezit wordt betrappt, in de rechtspositionele sfeer zoveel mogelijk gelijk worden behandeld met militairen.

Rechtspraak ten aanzien van het oude drugsbeleid

Ondanks dat het drugsbeleid duidelijk en helder is geformuleerd, blijkt helaas tot op de dag van vandaag dat er militairen zijn die het drugsbeleid tarten. Dit heeft in nagenoeg alle gevallen tot onverkorte toepassing van het drugsbeleid geleid. Zo worden militairen bij gebruik of bezit van harddrugs zonder pardon ontslagen hetgeen door de ambtenarenrechter geaccordeerd wordt.²⁰⁾ Hierbij dient te worden opgemerkt dat bij alle krijgsmacht delen conform het beleid van de Staatssecretaris op het bezit of gebruik van harddrugs ontslag zal volgen.

Zoals reeds eerder is aangegeven, heeft de Staatssecretaris geen nadere invulling gegeven aan het begrip gebruikershoeveelheid softdrugs. De toenmalige Bevelhebber der

¹⁷⁾ Brief BZS 17 mei 1993, S 21229, Drugsbeleid Koninklijke Marine en Brief BLS 20 augustus 1996, P96 056 646 / 1586, Drugsbeleid bij de Koninklijke luchtmacht (§ 8).

¹⁸⁾ Brief C-KMar 3 juli 1996, 20.935/26839, Drugsbeleid bij de KMAR (§ 13).

¹⁹⁾ Dit worden ook wel de drie hoofdtaken van Defensie genoemd. Dit zijn: het verdedigen van het eigen en bondgenootschappelijke grondgebied, inclusief de Nederlandse Antillen en Aruba, de bescherming en bevordering van de internationale rechtsorde en stabiliteit en de ondersteuning van civiele autoriteiten bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulp, zowel nationaal als internationaal.

²⁰⁾ Zie voor enkele voorbeelden: Rb 's-Gravenhage 7 december 1998, *MRT* 2000, p. 79 e.v. (KL), Rb 's-Gravenhage 8 december 1998, *MRT* 2000, p. 84 e.v. (KLu), CRvB 14 februari 2002, *MRT* 2002, p. 396 e.v. (KL), CRvB 13 mei 2004, LJN AO9640 (KLu), Rb 's-Gravenhage 17 februari 2005, LJN AS7554 (KM), CRvB 3 maart 2005, LJN AT0129 (KL), CRvB 15 juni 2006, *MRT* 2006, p. 355 e.v. (KLu), CRvB 7 september 2006, *MRT* 2007, p. 91 e.v. (KM) en Rb 's-Gravenhage 4 december 2006, LJN AZ5355 (KL).

Landstrijdkrachten heeft dat wel gedaan, en heeft die grens gesteld op een hoeveelheid softdrugs tot en met vijf gram. De Centrale Raad van Beroep heeft dit reeds in 2002 geaccordeerd en het ontslag van een militair wegens het bezit van zes gram softdrugs niet onredelijk geacht.²¹⁾ Deze uitspraak is om de navolgende rechtsoverwegingen, welke hieronder zijn aangehaald, belangrijk met betrekking tot de vraag over hoe de Raad denkt over het drugsbeleid van de Koninklijke Landmacht.

2.2 De rechtbank heeft in dat verband²²⁾ verwezen naar de brieven van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten betreffende het drugsbeleid, in het bijzonder de brief van 7 april 1998 waarin de zogenaamde gebruikershoeveelheid van softdrugs is bepaald op maximaal vijf gram. Zij heeft dit beleid niet onredelijk geacht en de toepassing daarvan in dit geval niet onevenredig (...).

5. De Raad kan zich geheel vinden in hetgeen de rechtbank in haar uitspraak heeft overwogen en beslist (...).

De betrokken militair had nog aangevoerd dat het bepalen van de gebruikershoeveelheid softdrugs op vijf gram in strijd was met het verbod van willekeur, maar dat mocht niet baten. ‘In het licht van de hantering ook elders van deze gebruikershoeveelheid kan gedaagde appellant niet volgen in diens stelling dat het vijf-grams-criterium relatief willekeurig is.’ Een standpunt dat de Raad accordeerde.²³⁾

Een andere nadere invulling van het beleid van de Staatssecretaris door de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, te weten het softdrugsgebruik ten overstaan van andere militairen, werd door de Centrale Raad van Beroep op 21 december 2006 echter wel in strijd met het verbod van willekeur geacht.²⁴⁾ ‘Onder verwijzing naar eerdere jurisprudentie (CRvB 21 maart 1996, LJN ZB6078) is de Raad van oordeel dat dergelijke verschillen behoren te berusten op voor de toepasselijke regelgeving relevante, geobjectiveerde en functionele verschillen tussen de krijgsmacht delen.’²⁵⁾ Dergelijke verschillen achtte de Raad hier niet aanwezig.

Allereerst gaat de ‘verwijzing naar eerdere jurisprudentie’ mijns inziens in dit geval niet op. In de door de Raad aangehaalde uitspraak verzocht een sergeant der eerste klasse van de Koninklijke Luchtmacht de Minister van Defensie om tegemoetkoming in de kosten van zijn rechtenstudie.²⁶⁾ Het verzoek werd afgewezen, terwijl aan een collega medestudent van de Koninklijke Landmacht wel een volledige vergoeding was

²¹⁾ CRvB 17 oktober 2002, *MRT* 2003, p. 180 e.v.

²²⁾ Hiermee wordt het oordeel van de rechtbank bedoeld inzake het ongegrond verklaren van het beroep tegen het ontslagbesluit.

²³⁾ In *Vzr Rb 's-Gravenhage* 20 december 2004, *MRT* 2005, p. 261 e.v. sloot de voorzieningenrechter van de Rechtbank 's-Gravenhage expliciet aan bij de definitie van gebruikershoeveelheid zoals neergelegd in de Aanwijzing Opiumwet van het college van procureurs-generaal (*Stcrt.* 2000, 250).

²⁴⁾ CRvB 21 december 2006, LJN AZ5230 en CRvB 21 december 2006, LJN AZ5250. Er is overigens terecht niet overwogen dat er (tevens) sprake zou zijn van een schending van het gelijkheidsbeginsel. ‘[Z]oals de Raad eerder heeft overwogen levert de vaststelling door gedaagde van uiteenlopende rechtspositionele voorschriften voor het militair personeel van de verschillende krijgsmacht delen geen strijd op met het gelijkheidsbeginsel (CRvB 9 september 1993, *MRT* 1994, p. 172 e.v.). Zie ook: *Rb 's-Gravenhage* 17 januari 2001, *MRT* 2001, p. 382 e.v. Voor alle krijgsmacht delen gelijklopende voorschriften moeten in gelijke gevallen op eenzelfde manier worden toegepast (*Rb 's-Gravenhage* 25 juli 1995, *MRT* 1996, p. 290 e.v. en *Rb 's-Gravenhage* 16 december 1998, *MRT* 1999, p. 284 e.v.).

²⁵⁾ CRvB 21 december 2006, LJN AZ5250, r.o. 3.2.

²⁶⁾ CRvB 21 maart 1996, LJN ZB6078.

toegekend. De Raad oordeelde dat er strijdigheid ontstond met het gelijkheidsbeginsel – en niet met het verbod van willekeur – als dit onderscheid louter gerechtvaardigd moest worden door het feit dat aan de Directeuren Personeel van de verschillende krijgsmachtdelen mandaat was verleend om deze bevoegdheid uit te oefenen. Met betrekking tot het drugsbeleid gaat het niet alleen om het verlenen van mandaat voor het uitoefenen van de ontslagbevoegdheid door de bevelhebbers namens de Staatssecretaris. De crux zit hem nu juist in het feit dat de Staatssecretaris *expliciet* heeft gewild dat de bevelhebbers – binnen het door hem aangegeven kader in de Brief Staatssecretaris – elk een eigen drugsbeleid zouden voeren.

Met deze uitspraken heeft de Raad mijns inziens voornoemde bedoeling van de Staatssecretaris miskend nu deze het juist aan de bevelhebbers (nu: commandanten) van de diverse krijgsmachtdelen heeft willen laten om ten aanzien van hun eigen personeel een drugsbeleid vast te stellen.²⁷⁾ Dit is bovendien ter zitting aangegeven; de Raad is er echter met geen woord op ingegaan.²⁸⁾ Men kan zich zelfs afvragen of de grenzen die in het bestuursrecht aan de rechterlijke toetsing zijn gesteld door de Raad zijn overschreden doordat hij oordeelt dat relevante verschillen tussen de krijgsmachtdelen niet aanwezig zijn. Zelfs de Staatssecretaris heeft deze kwestie ter beoordeling uit handen gegeven aan op dat terrein erkende experts, te weten de bevelhebbers (nu: commandanten) van de verschillende krijgsmachtdelen. Op basis van welke (militaire) kennis en ervaring meent de Raad deze afweging beter te kunnen maken dan voornoemde commandanten?

2007: het tweede paarse drugsbeleid

Bij Aanwijzing heeft de secretaris-generaal van Defensie het nieuwe paarse drugsbeleid vastgesteld dat op 18 april 2007 in werking is getreden.²⁹⁾ Dit drugsbeleid is aanzienlijk strenger dan het oude paarse en het door de verschillende bevelhebbers vastgestelde drugsbeleid. Niet alleen het ‘ten overstaan van’ criterium van de Koninklijke Landmacht heeft defensiebreed zijn intrede gedaan, maar ook het zich op ‘enigerlei wijze’ inlaten met hard-drugs en het gebruiken van drugs op een militaire plaats of in militair tenue is als grond voor ontslag aangemerkt.

De bestuurlijke keuze voor een paars drugsbeleid zonder dat verdere inmenging van de commandanten van de verschillende krijgsmachtdelen mogelijk is, blijkt hiervoor de grondslag.³⁰⁾ Hoewel dit niet expliciet wordt overwogen is de meest aannemelijke verklaring hiervoor dat op 7 september 2005 de bevelhebbers van de verschillende krijgsmachtdelen hun bevel hebben neergelegd en nu als commandanten ressorteren onder één Commandant der Strijdkrachten. Het stellen van (juridische) normen die, al dan niet door harmonisatie van beleid, voor alle krijgsmachtdelen gelijk moeten zijn is daar een logisch gevolg van. In lijn daarmee zal militair personeel dat na 31 december 2007 in dienst komt een aanstelling bij de krijgsmacht krijgen en niet meer bij een afzonderlijk krijgsmachtdeel.³¹⁾

²⁷⁾ Zie: noot 19.

²⁸⁾ CRvB 21 december 2006, LJN AZ5230, r.o. 2.2: ‘(...) Gesteld is echter dat de krijgsmachtdelen ruimte hebben om op onderdelen een verschillende invulling te geven aan het door hem vastgestelde algemene beleid.’

²⁹⁾ Aanwijzing SG A/925 van 28 maart 2007.

³⁰⁾ Kamerstukken II 2006-2007 30800X nr. 84: ‘In de loop der jaren zijn onwenselijke verschillen ontstaan in de toepassing van sancties door de defensieonderdelen bij overtreding van het drugsbeleid van Defensie. Dit klemt te meer omdat de defensieonderdelen steeds meer gezamenlijk optreden.’

³¹⁾ ‘Militair voortaan in dienst bij Defensie’, gepubliceerd op 14 juni 2007 op de website van het Ministerie van Defensie (http://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2007/06/20070614_militair_in_dienst_defensie.aspx).

Bevoegdheid tot het vaststellen van drugsbeleid

Dit nieuwe drugsbeleid roept echter wel wat vragen op. Allereerst dient de vraag zich aan waarom het drugsbeleid in een Aanwijzing van de secretaris-generaal³²⁾ is vervat en niet in een besluit van de Staatssecretaris. Deze laatste is immers het bevoegd gezag als het gaat om vaststellen van beleid aangaande de ontslagbevoegdheid, een bevoegdheid die de secretaris-generaal niet heeft.³³⁾

Doordat de Staatssecretaris dit nieuwe drugsbeleid zelf reeds ter kennis heeft gebracht van de Tweede Kamer, zou men kunnen concluderen dat hij met bovenstaande gang van zaken kan instemmen of voornoemd beleid heeft bekrachtigd.³⁴⁾ Men kan zich echter met recht de vraag stellen of deze brief aan de Kamer het in Aanwijzing SG A/925 neergelegde beleid volledig dekt. Zo rept de brief bijvoorbeeld met geen woord over het door de secretaris-generaal nieuw geïntroduceerde begrip ‘zich op enigerlei wijze inlaten’ met drugs.

Voorts worden in Aanwijzing SG A/925 de beleidsbrieven van de diverse bevelhebbers ingetrokken, maar niet de Brief Staatssecretaris. Dat roept de vraag op wat de verhouding is tussen de Aanwijzing en voornoemde brief en welk beleidsdocument er bij een verschil in regels – wat zich in een aantal gevallen daadwerkelijk voordoet – prevaleert. Het Latijnse adagium *lex posterior derogat legi priori*³⁵⁾ biedt wellicht uitkomst, alhoewel het er al met al niet duidelijker op wordt.

Indien men beargumenteert – hetgeen mij overigens onverenigbaar lijkt met artikel 1:3, vierde lid, Awb – dat de in Aanwijzing SG A/925 neergelegde regels niet als beleidsregels moeten worden aangemerkt levert dat twee vragen op. Allereerst: hoe is het mogelijk dat de secretaris-generaal de beleidsbrieven van de bevelhebbers uit de jaren negentig van de vorige eeuw intrekt? Het feit dat de secretaris-generaal de ambtelijke leiding heeft over het ministerie brengt mijns inziens niet met zich mee dat hij dientengevolge alle wettelijke bevoegdheden die de aan hem ondergeschikte ambtenaren toekomen (op persoonlijke titel) mag uitoefenen.³⁶⁾ En ten tweede: wat is de meerwaarde van dit nieuwe ‘beleid’? De Brief Staatssecretaris is immers niet ingetrokken en op grond van artikel 4:84 Awb moet het bestuursorgaan overeenkomstig het *beleid*, zijnde de Brief Staatssecretaris, handelen. Daarvan kan slechts worden afgeweken als toepassing van het beleid jegens een of meer belanghebbenden onevenredig zou zijn in verhouding tot de met het beleid te dienen doelen.

Daarbij speelt afgezien van de in de Awb neergelegde regels nog het volgende. Door het kiezen van bovenstaande constructie geeft een ambtenaar die hiërarchisch onder de Staatssecretaris is geplaatst hem aanwijzingen hoe hij zijn bevoegdheid

³²⁾ Aanwijzingen worden door de secretaris-generaal gegeven op basis van artikel 1 Besluit regeling functie en verantwoordelijkheid van de secretaris-generaal, *Stb.* 1988, 499. Bij elk ministerie is een secretaris-generaal die, met inachtneming van de aanwijzingen van Onze Minister, belast met de leiding van het ministerie, belast is met de ambtelijke leiding van al hetgeen het ministerie betreft.

³³⁾ Zulks volgt immers uit artikel 38, tweede lid, AMAR jo. 4:81 Awb.

³⁴⁾ Kamerstukken II, 2006-2007, 30 800 X, nr. 84, p. 1-2.

³⁵⁾ Een nieuwe wet gaat voor oudere wetgeving.

³⁶⁾ Deze materie speelt onder andere ook in het belastingrecht. Gemeenten hebben op grond van artikel 231 Gemeentewet een heffingsambtenaar die op persoonlijke titel onder andere belastingaanslagen vaststelt. Het feit dat het college van burgemeester en wethouders verantwoordelijk is voor de ambtelijke organisatie van de gemeente, brengt nog niet met zich mee dat het de bevoegdheden van die heffingsambtenaar uit mag oefenen. (Zie bijvoorbeeld: Gerechtshof Amsterdam 11 juli 2006, LJN AY5612, r.o. 5.)

dient uit te oefenen. Dat is zonder nadere motivering, welke ontbreekt, op zijn minst opmerkelijk te noemen.

Zich op enigerlei wijze inlaten met drugs

Het zich op enigerlei wijze inlaten met drugs is als ontslaggrond neergelegd in Aanwijzing SG A/925. Dit criterium is afgeleid van het drugsbeleid van de Koninklijke Marechaussee dat spreekt van zich op één of andere wijze inlaat met het bezit, gebruik, vervoer of verhandelen van drugs. Het in Aanwijzing SG A/925 is ruimer, nu het een verband met bezit, gebruik, vervoer of verhandelen van drugs niet stelt. Het criterium roept daarbij een tweetal vragen op: doorstaat het de toets van het *lex certa* beginsel³⁷⁾ en kan er altijd onverkort toepassing aan worden gegeven?

De regel lijkt de *lex certa* toets te kunnen doorstaan. In 1985 bepaalde de Hoge Raad reeds dat niet iedere norm die enige vaagheid in zich heeft reeds om die reden niet toegepast zou kunnen worden.³⁸⁾ Als een vage norm voldoende duidelijk kan worden doordat deze bijvoorbeeld in een opsomming met concrete criteria staat, kan zij worden toegepast. Met het drugsbeleid is dit het geval doordat het in een serie met concrete gedragingen is opgenomen.³⁹⁾ Het criterium is te gebruiken als een vangnet voor die gevallen waar de overige criteria als zodanig wellicht niet kunnen worden toegepast. Een militair die tussen een groep blowende vrienden staat gebruikt of vervoert zelf geen drugs; hij laat zich er echter wel mee in. Of het vervolgens evenredig is om de militair reeds op grond van die feiten ontslag te verlenen is echter maar de vraag.⁴⁰⁾

Het criterium kan echter niet te pas en te onpas worden toegepast waardoor het in een soort van risicoaansprakelijkheid zou resulteren. Denk daarbij aan een militair die een vriend van hem een lift geeft met zijn auto terwijl die vriend harddrugs met zich meevoert waarvan de militair geen weet heeft. Formeel laat de militair zich weliswaar op enigerlei wijze in met harddrugs, maar het gebrek aan wetenschap van het harddrugsbezit van de vriend kan hem niet worden tegengeworpen.⁴¹⁾ Naast dit voorbeeld is nog een andere situatie goed denkbaar. Een militair die een blowende vriend meeneemt in zijn auto laat zich op enigerlei wijze in met softdrugs en zou daarvoor voor ontslag in aanmerking komen. Als de militair echter zelf de joint rookt en zijn niet militaire vriend kijkt toe, dan zou de militair daarvoor een schriftelijke waarschuwing krijgen.

Hoewel het criterium 'zich op enigerlei wijze inlaten met drugs' als vangnet is bedoeld om rechtspositionele drugsbestrijding binnen Defensie te vergemakkelijken, is het dus maar de vraag of dit doel daardoor beter verwezenlijkt kan worden en of onverkorte toepassing van dat criterium te rechtvaardigen is.

Merkbare effecten buiten het bestuursrecht

Het stringente drugsbeleid van Defensie is niet alleen binnen het bestuursrecht opgemerkt, en heeft de militaire kamer van het Hof Arnhem tot een opmerkelijk arrest

³⁷⁾ Het rechtszekerheidsbeginsel eist dat de rechten en plichten van de burger duidelijk moeten worden omschreven.

³⁸⁾ HR 2 april 1985, NJ 1985, 796 (Onbehoorlijk gedrag).

³⁹⁾ Aanwijzing SG A/925, § 1 en onder a: 'Als hoofdregel wordt voor ontslag voorgedragen de militair die binnen of buiten het grondgebied van Nederland harddrugs of softdrugs bereidt, bewerkt, verwerkt, verkoopt, aflevert, verstrekt, vervoert, vervaardigt of zich daar op enigerlei wijze mee inlaat'.

⁴⁰⁾ Artikel 3:4, tweede lid, Awb.

⁴¹⁾ HR 14 februari 1916, NJ 1916, p. 681 (Melk en water).

bewogen.⁴²⁾ Het arrest heeft betrekking op de beleidsregels van het openbaar ministerie en in welke mate zij daaraan gebonden is als het aankomt op de strafvervolgning van individuen.

De Hoge Raad heeft in 1990 reeds aangegeven welk belang er gehecht moet worden aan de beleidsregels van het openbaar ministerie.⁴³⁾ Hoewel deze beleidsregels niet als algemeen verbindend voorschrift kunnen worden aangemerkt nu een daarvoor benodigde wetgevende bevoegdheid ontbreekt, binden zij het openbaar ministerie wel op grond van beginselen van behoorlijke procesorde. Bovendien zijn de beleidsregels voldoende duidelijk geformuleerd, zodat deze ‘zich naar hun inhoud en strekking ertoe lenen jegens betrokkenen als rechtsregels te worden toegepast’. Een dergelijk beleid kent het openbaar ministerie tevens als het gaat om drugs.⁴⁴⁾ De passage die binnen en buiten Nederland, althans wat de strekking betreft, ruime bekendheid geniet handelt over hennepproducten en luidt: ‘Tot en met 5 gram, de geringe hoeveelheid voor eigen gebruik, wordt (...) politiesepot toegepast.’

De advocaat-generaal bij het Hof Arnhem was kennelijk op de hoogte van voornoemde rechtspraak en vorderde dan ook de niet-ontvankelijkheid van het openbaar ministerie. De verdachte, die op het moment van aanhouding nog militair was, bezat een hoeveelheid softdrugs van vijf gram. Het drugsbeleid van het openbaar ministerie kende en kent geen uitzonderingspositie voor militairen zodat ook ten aanzien van deze verdachte politiesepot plaats had moeten vinden, aldus de redenering van de advocaat-generaal.

Het Hof oordeelde echter anders. Eerst stelt het vast dat het vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie ten aanzien van drugs een uitvloeisel is van kabinetsbeleid hetwelk geen betrekking heeft op leden van de krijgsmacht, maar onder andere toeziet op de ‘bestrijding van drugsgebruik in het reguliere, civiele circuit van drugsverslaafden’. Als zodanig kan volgens het Hof voornoemd beleid geen afbreuk doen aan de ontvankelijkheid van het openbaar ministerie in militaire zaken. Voorts geeft het Hof aan waarom het openbaar ministerie in de strafvervolgning moet worden ontvangen:

‘Naar het oordeel van het hof is voorts boven iedere twijfel verheven dat in de krijgsmacht geen verdovende middelen mogen worden gebruikt en dat ter zake ook een ‘zero tolerance’ beleid wordt gehanteerd. Elke militair dient zich er rekenschap van te geven dat hij of zij met overtreding van dat beleid het risico van strafvervolgning over zich afroept. Verdachte heeft ter terechtzitting verklaard dat hij op de hoogte was van dit ‘zero tolerance’ beleid.’

De strafrechter kent dus een bijzondere positie toe aan het drugsbeleid van Defensie. Althans bijzonder genoeg om afbreuk te kunnen doen aan het algemene vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie.

Conclusie

Het drugsbeleid binnen Defensie kent een tumultueus verleden en is tot op heden nog niet in een rustig vaarwater gekomen. Het is diverse malen, doch zonder noemenswaardig succes, bij de ambtenarenrechter aangevochten. Toch loopt de rechtspositionele drugsbestrijding binnen Defensie, hoewel de Staatssecretaris er expliciet voor koos om het aan de verschillende krijgsmachtdelen te laten invulling te geven aan het drugsbe-

⁴²⁾ Hof Arnhem 15 augustus 2006, *MRT* 2007, p. 48 e.v.

⁴³⁾ HR 28 maart 1990, *NJ* 1991, 118 en HR 19 juni 1990, *NJ* 1991, 119.

⁴⁴⁾ Aanwijzing Opiumwet, *Stcrt.* 2000, 250 en *Stcrt.* 2004, 246.

leid, een flinke tik op als de Centrale Raad van Beroep dat zonder een al te indrukwekkend betoog in strijd acht met het verbod van willekeur.

Hoewel men met recht vraagtekens bij deze uitspraken kan zetten, heeft Defensie er voor gekozen tegemoet te komen aan het standpunt van de Raad. Met het tweede paarse drugsbeleid, waar brede bekendheid aan is gegeven, is uitvoering gegeven aan die keuze. Dat de harde bestuursrechtelijke aanpak van drugs binnen de krijgsmacht ook daarbuiten niet onopgemerkt blijft, blijkt wel als het Hof Arnhem het drugsbeleid van Defensie een voldoende grond vindt om beleidsregels van het openbaar ministerie met betrekking tot strafvervolgingsbeleid buiten toepassing te laten.

Echter, ten aanzien van de totstandkoming van het tweede paarse drugsbeleid kan men de nodige vragen stellen. Zo lijkt de introductie van het begrip 'zich op enigerlei wijze inlaten met drugs' een prima vangnetbepaling, maar is dat bij nadere bestudering nog maar de vraag. Maar verreweg de grootste vraag is waarom men er niet simpelweg voor heeft gekozen om, net als in 1996, de Staatssecretaris zelf het beleid vast te laten stellen. Loopt men nu immers niet de kans op weer een teleurstelling bij de bestuursrechter?

Centrale Raad van Beroep

7 november 2007

05/4177 MAW

LJN: BB8067

Voorzitter: J.C.F. Talman; *leden:* R. Kooper en M.C. Bruning.**Gezondheidsklachten gevolg van uitzending?**

Enkele jaren na terugkeer uit Cambodja dient een gewezen militair (hierna: betrokkene) bij de Staatssecretaris van Defensie een verzoek in om schadevergoeding. Hij stelt de staatssecretaris aansprakelijk voor de door hem als gevolg van de uitzending opgelopen ziekten en aandoeningen. Als dit verzoek wordt afgewezen wegens het ontbreken van een causaal verband tussen de uitzending en de gezondheidsklachten, komt betrokkene tegen deze (na bezwaar gehandhaafde) afwijzing in beroep. De eerste rechter verklaart het beroep gegrond, welke uitspraak door de Centrale Raad van Beroep - zij het op andere gronden - wordt bevestigd, 'behoudens voor zover daarbij is bepaald dat appelland een nieuw besluit dient te nemen'. In hoger beroep gaat het nog alleen om vergoeding van schade wegens lichamelijke klachten waarvoor geen aanwijsbare medische oorzaak is gevonden. Na uitvoerige overwegingen komt de Raad tot het oordeel dat de staatssecretaris het verzoek om schadevergoeding op goede gronden heeft afgewezen. In het licht van de (in de uitspraak genoemde) wetenschappelijke bevindingen kan (ook) naar het oordeel van de Raad 'geen vermoeden van causaal verband worden ontleend aan de omstandigheid dat de klachten vóór de uitzending nog niet aanwezig waren en binnen zekere tijd na de uitzending zijn opgetreden (of zijn verergerd) zonder dat daarvoor een andere oorzaak valt aan te wijzen'. Wel is naar het oordeel van de Raad de redelijke termijn, bedoeld in artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens, door de staatssecretaris overschreden. Dit leidt tot veroordeling van de Staat der Nederlanden tot vergoeding van de door betrokkene geleden immateriële schade ten bedrage van € 500.

(Vergoeding van schade)

UITSpraak

op het hoger beroep van de Staatssecretaris van Defensie (hierna: appelland) tegen de uitspraak van de rechtbank 's-Gravenhage van 19 mei 2005, 03/5099 (hierna: aangevallen uitspraak), in het geding tussen betrokkene en appelland.

I. Procesverloop

Appelland heeft hoger beroep ingesteld.

Betrokkene heeft een verweerschrift ingediend.

Het onderzoek ter zitting heeft plaatsgevonden op 27 september 2007. De zaak is gevoegd behandeld met twee soortgelijke zaken. Appelland heeft zich laten vertegenwoordigen door mr. M.C.J. van den Brekel en mr. J.G.F.M. Hoffmans, beiden advocaat te 's-Gravenhage, door mr. T.S.C. Mast, werkzaam bij het ministerie van Defensie en door drs. L.G. Koenen, arts, als medisch adviseur werkzaam bij Unicare. Voor betrokkene is verschenen mr. H.J.M.G.M. van der Meijden, advocaat te Harderwijk.

Na de zitting is de behandeling van de zaken gesplitst. In deze zaak wordt thans afzonderlijk uitspraak gedaan.

II. Overwegingen

1. Voor een meer uitgebreide weergave van de in dit geding van belang zijnde feiten en omstandigheden wordt verwezen naar de aangevallen uitspraak. De Raad volstaat met het volgende.

1.1. Betrokkene is in het kader van de Nederlandse bijdrage (1992/93) aan een vredesmissie van de Verenigde Naties (UNTAC) als militair uitgezonden naar Cambodja. Een aantal jaren na zijn terugkeer heeft hij een verzoek om schadevergoeding ingediend, waarin hij appelland aansprakelijk heeft gesteld voor de door hem als gevolg van de uitzending opgelopen ziekten of aandoeningen.

1.2. Appelland heeft dit verzoek afgewezen op de grond dat niet van causaal verband tussen de uitzending en de gezondheidsklachten is gebleken. Deze afwijzing is, na bezwaar, gehandhaafd bij besluit van 20 oktober 2003 (hierna: bestreden besluit).

1.3. Bij de aangevallen uitspraak heeft de rechtbank het beroep van betrokkene tegen het bestreden besluit gegrond verklaard, het bestreden besluit vernietigd en bepaald dat appelland een nieuw besluit dient te nemen met inachtneming van hetgeen in die uitspraak is overwogen. Voorts zijn bepalingen gegeven omtrent proceskosten en griffierecht.

2. Naar aanleiding van hetgeen partijen in hoger beroep hebben aangevoerd, overweegt de Raad als volgt.

3. Inleiding en achtergronden.

3.1. Het gaat in dit geding om schadevergoeding - anders dan op grond van de geldende rechtspositionele regelingen - voor een reeks van lichamelijke klachten waarvoor geen medisch aanwijsbare oorzaak is gevonden. Deze klachten worden door betrokkene in verband gebracht met de uitzending naar Cambodja, in het bijzonder de toediening van het anti-malariamedicijn mefloquine (Lariam).

3.1.1. Betrokkene maakt daarnaast aanspraak op schadevergoeding voor medisch wél begrepen klachten, met name een post traumatische stress-stoornis. Blijkens het verhandelde ter zitting zal hierover - in aansluiting op hetgeen in de bezwaarfase is afgesproken en in het bestreden besluit is overwogen - door de staatssecretaris afzonderlijk worden beslist, en wel op korte termijn. De Raad gaat er, met partijen, van uit dat deze verklaarbare klachten in dit geding niet (langer) aan de orde zijn.

3.2. Ook andere naar Cambodja uitgezonden militairen hebben na terugkeer aangegeven dat zij gezondheidsklachten ondervinden. Het gaat vooral - maar niet uitsluitend - om klachten zoals vermoeidheid, lusteloosheid, geheugenproblemen, concentratiestoornissen, hoofdpijn, spier- of gewrichtspijn, verminderd coördinatievermogen en darmproblemen. Deze klachten worden, voor zover niet medisch te duiden, veelal samengevat onder de term Cambodja Klachtencomplex (CKc).

3.3. Nadat medio 1994 een groep van 27 Cambodja-veteranen aandacht was gaan vragen voor deze klachten, zijn nagenoeg alle leden van die groep onderzocht door artsen van het Reinier de Graaf Gasthuis te Delft en psychologen van de Afdeling Individuele Hulpverlening van de Koninklijke Landmacht. Omdat ook deze onderzoeken geen verklaring opleverden voor de klachten, heeft appelland onder druk van de groep van 27 een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek toegezegd. Dit zogenoemde Post-Cambodja Klachten Onderzoek is onder toezicht van de begeleidingscommissie Tiesinga uitgevoerd door de Vrije Universiteit te Amsterdam en het Universitair Medisch Centrum St. Radboud te Nijmegen. Het heeft, zoals in de aangevallen uitspraak nader uiteengezet, geleid tot een rapportage in 1998, een vervolgonderzoek en een nadere rapportage in 2000. De voornaamste conclusie

luit dat geen eenduidige somatische verklaring voor de lichamelijke klachten van Cambodja-gangers met CKc kon worden gevonden.

3.4. Omdat niet valt uit te sluiten dat deze klachten aan de uitzending naar Cambodja zijn toe te schrijven, heeft appelland richtlijnen vastgesteld voor het vaststellen van zogeheten dienstverband met het oog op de toekenning van rechtspositionele voorzieningen. Deze richtlijnen zijn neergelegd in het Stappenplan Keuringstraject CKc. In dit Stappenplan is vooropgesteld dat er, geredeneerd vanuit het begrip causaliteit, vaak (nog) geen wetenschappelijke rationale is om inzake CKc een invaliditeit met dienstverband aan te nemen. Indien evenwel vanuit een ander referentiekader, te weten de verantwoordelijkheid van de werkgever, het complex van klachten onder bepaalde voorwaarden wordt aangemerkt als verband houdende met de dienst, is het medisch gezien wel mogelijk de mate van invaliditeit te bepalen. Deze voorwaarden zijn geformuleerd in de vorm van stappen die moeten worden nagelopen om te bepalen of, ondanks het ontbreken van causaliteit in strikte zin, toch dienstverband kan worden aangenomen. Kort gezegd moet het gaan om niet (volledig) te diagnosticeren en/of medisch te verklaren klachten die vóór de uitzending niet (in dezelfde mate) bestonden, die na de uitzending binnen een termijn van één jaar - inmiddels verlengd tot twee jaren - zijn opgetreden (of verergerd) en waarvoor betrokkene zich onder behandeling heeft gesteld van een geneeskundige. In het Stappenplan is uitdrukkelijk opgemerkt dat dit plan alleen kan worden gehanteerd voor de vaststelling van rechtspositionele aanspraken en niet voor de beoordeling van aansprakelijkstellingen (claims).

4. Causaal verband met de uitzending.

4.1. In de aangevallen uitspraak heeft de rechtbank geoordeeld dat het causaal verband tussen de gezondheidsschade en de dienst vast staat, gelet op de uitkomst van het door betrokkene op 18 november 1998 ondergane Militair Geneeskundig Onderzoek (MGO). Blijkens het op 3 februari 1999 van dit MGO uitgebrachte rapport is de diagnose “post Cambodjaklachten” gesteld en de conclusie getrokken dat betrokkene voldoet aan de criteria van het Stappenplan, waardoor verband met de dienst wordt aangenomen. Appelland heeft in hoger beroep het standpunt ingenomen dat de rechtbank de strekking van het Stappenplan heeft miskend en gemotiveerd uiteengezet waarom het aannemen van dienstverband op grond van het Stappenplan niet leidt tot het aannemen van causaliteit.

4.2. De Raad ziet aanleiding om eerst in te gaan op de - uit een oogpunt van bewijspositie - voor betrokkene meest gunstige grondslag voor de gestelde schadeplichtigheid van appelland, te weten diens zorgplicht als werkgever.

4.3. Dienaangaande is in inmiddels vaste jurisprudentie als norm geformuleerd dat de ambtenaar - voor zover zulks niet reeds voortvloeit uit de van toepassing zijnde rechtspositionele voorschriften - recht heeft op vergoeding van de schade die hij lijdt in de uitoefening van zijn werkzaamheden, tenzij het betrokken bestuursorgaan aantoont dat het zijn verplichtingen is nagekomen de werkzaamheden van de ambtenaar op zodanige wijze in te richten alsmede voor het verrichten van die werkzaamheden zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te verstrekken als redelijkerwijs nodig is om te voorkomen dat de ambtenaar in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade lijdt, of aantoont dat de schade in belangrijke mate een gevolg is van opzet of bewuste roekeloosheid van de ambtenaar (CRvB 22 juni 2000, LJN AB0072 en TAR 2000, 112).

4.4. In de woorden “in de uitoefening van zijn werkzaamheden” is tot uitdrukking gebracht dat er tussen de uitoefening van de werkzaamheden en de schade causaal verband moet bestaan. Volgens vaste jurisprudentie acht de Raad dit verband eerst aanwezig indien er een voldoende mate van waarschijnlijkheid bestaat dat de werkzaamheden en/of werk-

omstandigheden van de betrokken ambtenaar de gezondheidsklachten daadwerkelijk hebben veroorzaakt. Het is aan de betrokken ambtenaar om dit causaal verband aannemelijk te maken door feiten en omstandigheden aan te dragen waaruit blijkt dat van die voldoende mate van waarschijnlijkheid sprake is (CRvB 12 maart 1998, LJN ZB8687 en TAR 1998, 78, alsmede CRvB 19 september 2002, LJN AE8965 en TAR 2003, 25).

4.5. Zoals blijkt uit het onder 3.4. overwogene, is de reikwijdte van het Stappenplan uitdrukkelijk beperkt tot de toepassing van de geldende rechtspositionele voorschriften en is het plan niet bedoeld voor de beoordeling van daar buitenom gaande schadeverzoeken zoals hier aan de orde. In het Stappenplan heeft appelland er geen misverstand over laten bestaan dat dit is bestemd voor gevallen waarin causaliteit in de gebruikelijke betekenis van het woord niet is aan te tonen. Dat onder bepaalde voorwaarden toch verband met de uitoefening van de militaire dienst wordt aangenomen, vloeit blijkens de stukken en het verhandelde ter zitting voort uit de opvatting van appelland dat het optreden van onverklaarde lichamelijke klachten na uitzending een gegeven is waaraan hij als werkgever niet zonder meer kan voorbijgaan. Daarbij is in aanmerking genomen dat, wanneer een aanwijsbare (andere) oorzaak voor de klachten ontbreekt, een relatie met de uitzending ook weer niet geheel kan worden uitgesloten. Het is dus om redenen van goed werkgeverschap, maar zonder enige erkenning van causaal verband, dat appelland heeft besloten de rechtspositionele aanspraken van door de dienst geïnvaleerde militairen mede toe te kennen aan Cambodjagangers die door deze onverklaarde klachten worden getroffen. Wie tot deze groep behoort, wordt aan de hand van het Stappenplan bepaald. De Raad is met appelland van oordeel dat het op deze wijze gelegde verband met de uitoefening van de dienst niet de conclusie of zelfs maar het vermoeden rechtvaardigt dat de gezondheidsklachten daadwerkelijk door het werk of de werkomstandigheden zijn veroorzaakt. Een positieve uitkomst van toetsing aan het Stappenplan is niet op één lijn te stellen met een afgewogen oordeel over de aannemelijkheid van causaal verband, zoals dit voor schadevergoeding wegens schending van de zorgplicht is vereist. Evenmin kan worden staande gehouden dat appelland verplicht was de werkingssfeer van het Stappenplan tot die vorm van schadevergoeding uit te breiden.

4.6. De Raad stelt voorts vast dat betrokkene niet zozeer op zijn individuele situatie toegesneden feiten en omstandigheden heeft aangevoerd. Hij heeft meer in het algemeen naar voren gebracht dat na uitzendingen en militaire operaties veelvuldig onbegrepen lichamelijke klachten optreden, dat dit ook na de Cambodja-missie het geval is geweest, dat daarbij een bepaald patroon is aan te wijzen en dat dit patroon precies past op de bijwerkingen die (in het bijzonder) van Lariam bekend zijn. Deze stellingen van betrokkene brengen echter niet met zich dat sprake is van een voldoende mate van waarschijnlijkheid als hiervóór bedoeld. Het betreft hier omstandigheden die aan de orde zijn geweest in de onder 3.3. bedoelde wetenschappelijke onderzoeken, doch er niet toe hebben geleid dat een verband tussen de klachten en de uitzending kon worden aangewezen. Met name bij het Post-Cambodja Klachten Onderzoek ging het om een breed opgezette studie, met garanties voor de onafhankelijkheid en de wetenschappelijke betrouwbaarheid, waarin ook de nodige inbreng van de zijde van de Cambodja-veteranen was verzekerd. Betrokkene heeft geen concrete tekortkomingen van het onderzoek genoemd en de resultaten daarvan ook niet anderszins - bijvoorbeeld door het overleggen van een medisch tegenrapport - gemotiveerd bestreden. De Raad ziet derhalve geen reden om de bevindingen van de onderzoekers niet tot uitgangspunt te nemen. In het licht van deze wetenschappelijke bevindingen kan naar het oordeel van de Raad ook geen vermoeden van causaal verband worden ontleend aan de omstandigheid dat de klachten vóór de uitzending nog niet aanwezig waren en binnen zekere tijd na de uitzending zijn opgetreden (of zijn verergerd) zonder dat daarvoor een

andere oorzaak valt aan te wijzen.

4.7. Nu causaal verband in het kader van de zorgplicht niet aannemelijk is gemaakt, kan een dergelijk verband evenmin worden aangenomen tussen de klachten en gesteld onrechtmatig handelen - wat daar verder van zij - aan de kant van appellant. Appellant heeft het verzoek om schadevergoeding derhalve op goede gronden afgewezen. In zoverre treft het hoger beroep doel.

5. Artikel 6 EVRM.

5.1. Betrokkene heeft de Raad ter zitting verzocht appellant te veroordelen tot een schadevergoeding van € 2.000,- in verband met overschrijding van de redelijke termijn als bedoeld in artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, Trb. 1951, 154; 1990, 156 (EVRM). Betrokkene heeft in dit verband het standpunt ingenomen dat de termijn als bedoeld in artikel 6 van het EVRM is aangevangen op het moment dat hij appellant aansprakelijk heeft gesteld voor de gezondheidsschade die hij heeft geleden door uitzending naar Cambodja en dat aan appellant de traagheid van besluitvorming is toe te rekenen, die ligt tussen het moment waarop appellant aansprakelijk is gesteld en het nemen van de beslissing op bezwaar.

5.2. Onder verwijzing naar het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 19 april 2007, Vilho Eskelinen en anderen tegen Finland, nr. 63235/00, LJN BA6626 en JB 2007, 98, is de Raad van oordeel dat betrokkene een beroep op artikel 6 van het EVRM wegens een mogelijke overschrijding van de redelijke termijn niet kan worden ontzegd.

5.3. Volgens vaste jurisprudentie vangt de redelijke termijn als bedoeld in artikel 6 van het EVRM aan op het moment dat er - op zijn minst - een standpunt van het bestuursorgaan ligt waarvan duidelijk is dat de betrokkene dit wil aanvechten. Zoals de Raad eerder heeft overwogen in zijn uitspraak van 4 november 2005, LJN AU5643, vangt dit moment doorgaans aan op het tijdstip waarop een bezwaarschrift wordt ingediend tegen het primaire besluit of tegen het uitblijven daarvan. De Raad ziet geen aanleiding in het onderhavige geval van dit uitgangspunt af te wijken. De redelijke termijn is derhalve gaan lopen op het moment waarop betrokkene een bezwaarschrift heeft ingediend tegen het primaire besluit van 18 april 2001, te weten op 24 april 2001. Vanaf laatstgenoemde datum tot aan de datum van deze uitspraak zijn 6 jaar en ruim 6 maanden verstreken. Gelet op de jurisprudentie (CRvB 8 december 2004, LJN AR7273) moet dit als een overschrijding van die termijn worden aangemerkt. Daarbij is in aanmerking genomen dat in de complexiteit van de zaak zelf, in de samenhang met vergelijkbare zaken, alsmede in de opstelling van betrokkene slechts deels een rechtvaardiging voor de lange duur van de procedure kan worden gevonden.

5.4. De Raad stelt vast dat het aandeel van appellant in de procedure, te rekenen vanaf de indiening van de gronden van het bezwaar tot de datum van de beslissing op bezwaar, ruim 15 maanden bedraagt. Daarmee heeft appellant naar het oordeel van de Raad een onaanvaardbaar lange termijn genomen om zijn besluitvorming over de bezwaren van betrokkene af te ronden. Op deze wijze is betrokkene ervan afgehouden om het in artikel 6 van het EVRM neergelegde recht op berechting binnen een redelijke termijn te effectueren.

5.5. De Raad acht aannemelijk dat als gevolg van de lange duur van de procedure betrokkene daadwerkelijk spanning en frustratie heeft ondergaan. De Raad acht om die reden termen aanwezig om de Staat der Nederlanden met toepassing van artikel 8:73 van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) te veroordelen tot vergoeding van de door betrokkene geleden immateriële schade. De Raad stelt de te betalen schadevergoeding vast op een bedrag van € 500,-.

6. Gelet op voorgaande overwegingen komt de aangevallen uitspraak, zij het op andere gronden, voor bevestiging in aanmerking, behoudens voor zover daarbij de rechtbank heeft bepaald dat appelland een nieuw besluit moet nemen. Gezien het oordeel van de Raad zoals neergelegd in rechtsoverweging 4.7. is er aanleiding de rechtsgevolgen van het vernietigde besluit in stand te laten.

7. In het vorenstaande vindt de Raad aanleiding om appelland op grond van artikel 8:75 van de Awb te veroordelen in de proceskosten van betrokkene in hoger beroep. De kosten van betrokkene en van de betrokkenen in de twee samenhangende zaken zijn met toepassing van artikel 3 van het Besluit proceskosten bestuursrecht vastgesteld op € 644,- wegens verleende rechtsbijstand, zodat aan betrokkene een bedrag van € 214,66 dient te worden vergoed.

III. Beslissing

DE CENTRALE RAAD VAN BEROEP;

RECHT DOENDE:

Bevestigt de aangevallen uitspraak, behoudens voor zover daarbij is bepaald dat appelland een nieuw besluit dient te nemen;

Bepaalt dat de rechtsgevolgen van het vernietigde besluit in stand blijven;

Veroordeelt de Staat der Nederlanden tot vergoeding van schade aan betrokkene ten bedrage van € 500,-;

Veroordeelt appelland in de proceskosten van betrokkene in hoger beroep tot een bedrag van € 214,66, te betalen door de Staat der Nederlanden.

Annotatoren:	C.	- Mr Th. J. Clarenbeek
	G.L.C.	- Prof. mr G.L. Coolen
	M.M.D	- Mr M.M. Dolman
	J.R.G.J.	- Mr J.R.G. Jofriet
	N.J.	- Mr N. Jörg
	F.K.O.	- Mr. F.A. Kooloos
	de R.	- Prof. mr Th. A de Roos
	W.J.S.	- Mr W.J. Schmitz
	G.F.W.	- Mr G.F. Walgemoed

Auteursaanwijzingen

Bijdragen voor het Militair Rechtelijk Tijdschrift worden bij voorkeur aangeleverd per e-mail (JED.Voetelink@nlda.nl) als WORD-bestand. Auteurs worden verzocht om de volgende richtlijnen in acht te nemen:

- Géén afbreekstreepjes gebruiken.
- Geen tabs, inspringingen of verschillende lettertypes gebruiken.
- Geen hele woorden in kapitalen, zoals NASCHRIFT e.a. gebruiken.
- Zo weinig mogelijk ‘opmaken’ van de tekst, doch zoveel mogelijk achter elkaar door typen. Slechts bij het begin van een nieuwe alinea ‘Enter’ gebruiken.

REDACTIECOMMISSIE:

Voorzitter	Mr. <i>A.C. Zuidema</i> , Brigade-generaal b.d. van de Militair Juridische dienst;
Secretaris/penningmeester	Mr. <i>J.E.D. Voetelink</i> , Luitenant-kolonel van de Koninklijke Luchtmacht;
Leden:	
voor de Koninklijke Landmacht:	Mr. drs. <i>M. Nooijen</i> , MPA, Kolonel van de Militair Juridische Dienst;
voor de Koninklijke Luchtmacht:	Mr. <i>P.T. Hebly</i> , Kolonel van de Koninklijke Luchtmacht;
voor de Koninklijke Marine:	Mr. <i>R.R.H. Laurens</i> , Commandeur (tit.);
voor de Koninklijke Marechaussee:	Mr. <i>M.M. Kersbergen</i> , Hoofd Juridische Zaken Staf KMar.
voor de Bestuursstaf:	Mr. <i>J.J. Buirma</i> , Hoofd Afdeling Bestuurs-, Straf- en Tucht recht van de Directie Juridische Zaken, Ministerie van Defensie; Mr. <i>R. in het Veld</i> , Brigade-generaal van de Militair Juridische Dienst, Hoofd Militair Juridische Dienst Krijgsmacht;
Prof. Dr. <i>T.D. Gill</i> ,	Bijzonder hoogleraar in het militaire recht aan de Universiteit van Amsterdam en Universitair hoofddocent bij het Volkenrechtelijk Instituut van de Universiteit Utrecht;
Mr. <i>R. van den Heuvel</i> ,	Vice-president en voorzitter van de Militaire Kamer van het Gerechtshof Arnhem;
Prof. Mr. <i>Th. A. de Roos</i> ,	Advocaat en Procureur, hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan de Universiteit van Tilburg;
Mr. <i>W.J. Schmitz</i> ,	Hoofd Beleidsondersteuning Bijzondere Regelingen Defensie van ABP;
Mr. <i>G.F. Walgemoed</i> ,	Kolonel b.d. van de Militair Juridische Dienst
Adres van de Redactiecommissie:	NLDA/FMW/Sie recht, t.a.v. Luitenant-kolonel Voetelink, Postbus 90002, 4800 PA Breda

VASTE MEDEWERKERS:

Prof. Mr. *G.L. Coolen*, Schout bij nacht b.d., em. hoogleraar in het militaire recht aan de Universiteit van Amsterdam;
Prof. Dr. *R.A. Lawson*, hoogleraar Rechten van de mens en Integriteit van het individu aan de Universiteit Leiden.
Mr *B.T. van Ginkel*, Senior Researcher Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen ‘Clingendael’.

WIJZE VAN UITGAVE:

Het M.R.T. verschijnt tien keer per jaar.

De prijs per jaargang bedraagt met ingang van 1-1-2008 € 57,50. Men abonneert zich bij abonnementen administratie M.R.T. postbus 45666, 2504 BB Den Haag, tel.: 070-3590713, E-mail: ABO@adrepak.nl. Het abonnement loopt van januari t/m december. Opzeggingen dienen vóór 31 oktober schriftelijk te geschieden bij de abonnementen administratie M.R.T. De prijs van losse afleveringen bedraagt € 7,50. Verzamelbanden zijn verkrijgbaar tegen de prijs van € 27,50-. Auteurs van bijdragen van meer dan één pagina ontvangen een vergoeding van € 35,- p.p., tot een maximum van € 230,- per aflevering, benevens vijf presentexemplaren van de desbetreffende aflevering. Het auteursrecht wordt met de publicatie overgedragen aan de Staat der Nederlanden.

Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan abonnementenadministratie M.R.T. postbus 45666, 2504 BB Den Haag. Zij die het M.R.T. van rijkswege verstrekt krijgen, dienen zich voor kennisgeving van adreswijzigingen te wenden tot het hoofd van de sectie juridische zaken van het krijgsmachtdeel waartoe zij behoren.

Dit tijdschrift, sedert mei 1903 verschenen onder de titel “Militaire Jurisprudentie”, wordt sedert juli 1905, met onderbreking van juli 1943 tot januari 1946, uitgegeven onder de titel “Militair Rechtelijk Tijdschrift”